

אחרי היה רב אחא בריה דרבא שנים מעטות ראש ישיבה והיה משאו ומתנו עם רב אשי ורבינא (עי' חלין יז: פז' ובסדר הדורות). והנה כל אלה ראשי הישיבה היו בפומבדיתא, בכלם נראה כי מעלתם אשר בגללה נתמנו להיות ראשי היתח זקנתם לא חכמתם. ועל כן רובם רק מעט בשנים עמדו על משמרת ראשותם לתבליה מבוקשנו אין כל דבר מכריח אותנו להאריך בדברי ימיהם בשנם כל פעולתם לא עשתה רושם מיוחד בהשתלשלות התורה שבעל פה ואמנם על אחת יהיה זה לנו לאות כי חכמת התלמוד ירדה פלאים ממעלתה אשר היתה לה מימי קדם, וכי באה העת לאמר: עד פה תבוא ולא תוסיף! הישיבה לא היתה עוד כפורחת כי אם התנהגה בכבוד ובה עתה להאסף. אמנם עתה במקום אחד יקום לתלמוד הלך אך לא להרהיב גבוליו כי אם לתת עליו משמר. אל המקום אשר משם היו הוצאות חכמת התלמיד שם היא שבה לכת. כסורא היא מתא מחסיא החל רב כמו מאה וחמשים שנה לפני זה לשים אבן אל אבן לבנין התלמוד, שם ירה אבן פנתו ויהי מלמד יד הבונים לעשות מלאכתם מעשה ידי אמן, אמנם במשך הימים התגדל המשור על בנינו והתלמיד על המלמד והסיגו גבולות שגבלו ראשונים ויהי הבנין קטן מהכיל רבבות העינים אשר הכניסו בו עושי ומשלימיו, ועל כן עתה באה העת לזרות ולהבר את כל הנעשה עד עתה, להעריך כל אשר אין לו זכות וצדקה להשאר, ולהשאיר את אשר נכון וכשר בעיניהם לתת לו אחרית ותקוה לדור אחרון. לבצע הפעולה הגדולה קם אדם גדול דגול מחכמי דורו בתורה ובגדולה ובכשיון המעשה והוא היה רב אשי בר רב שימי.

פרק שבעה עשר

רב אשי. הכור התלמוד וחתירתו.

בית המדרש הגדול אשר יסד רב בסתא מחסיא עמד מספר שנים שמם ואנו ואכלו פתחיו, אמנם בכל זאת לא נשתכחה שם התורה וקרוב סאד כי אף אחרי שפסקה שם הישיבה לא חדלו מקרבה בתי מדרש אשר חכמים יחידים הרביצו בהם התורה, ונזכרו חכמים אחרים מבני סורא אשר היו בדורות האחרונים האלה. סבות שונות התאחדו מצב ההיא כי עוד הפעם הישיבה בסורא נשאה ראש. הראשונה לכלן היתה כי הושב מצב היהודים בארץ בבל. כעת ההוא מלך איודרנ השני (המלך חסד וטוב לכל היושבים תחת שבתו. וביחוד היה טוב ליהודים, והיה מכבד את חכמיהם וגדוליהם. והוא הוא אשר המה חן וחסד להונא בר נתן, אדם גדול ליהודים ורצוי לרוב אחיו ולדעת קצת (רש"ג) היה ראש הגולה. ופעם אחת ישב לפניו, והיה זה המלך בעצמו ובכבודו מתקן לו את אבנטו ואמר לו הלא נאמר עליכם כי אתם ממלכת כהנים ועל כן לך נאה ולך יאה כי תחגור האבנט בדרך שהכהנים יחגורו(ובחים יט). והנה תחת שבת מלך חסד כזה אוהב את היהודים בלי ספק היה גורל היהודים בנעימים וחדותם פורתת והיתה העת מוכשרת להגדיל מעשיהם לטובת דתם והורהם כמימי קדם. ואמנם כמובן היתה השעה צריכה לתת משמר לחכמת התלמוד כי כבר פריצה גבולות עד אין קץ. הגה

אין

(1) מצאנו רב הונא מסורא עי' זבחים (צא) כריתות (י) ולא נתברר שם בצמצום כתיבה דור הוי אבל מוכח מהענין כי עכ"פ היה בדורות האחרונים של האמוראים. וכן מצאנו רב יוסה מסורא ב"ב (פז) ותמיר (כו) רב הונא מסורא. דרכו לפרש דברי אמוראים בדרך "מת טעם קאמר" עי' ברכות (נב) שבת (כג).

(2) ת"ר רש"ל רפ"פ ב"ק מלן עי' ארוך בלוח מטלכי פרס חשב את יודנרד הנה שחיה כסיר רב אשי "הראשון" בשם זהו אך החכם נרעץ חסבו "השני" מפני שכבר לפני זה בשנת 299 מלך מלך ששמו יודנרד אלא שלא האריך ימים על מטלכו יותר משנה וע"כ יודנרד זה אותם ויהודים שחיה כמימי רב אשי הוא השני. (ד"ד ה"ג)

אין להכחיש כי בכל ישיבה וישיבה אשר קמה כבבל היה לה תלמודה על סדר המשנה ובלי ספק לא היה דבר אשר לא נתפרש על הסדר ועתה אלו היו סקיימים תלמודו של כל אחר ואחד בשלמותו הלא כמספר ראשי הישיבות ומורי בתי מדרש היו מספר התלמודים וזה היה דבר שאי אפשר לקיימו, והיה הדבר גלוי לכל משכיל לברר בבירורה אחר ברירה את הראוי לקיימו לדור אחרון מהיך הדברים אשר אם יאברו וישתכחו לא יהיה אסון גדול לכלל האומה, וראו עין בעין כי זמנם מוכשר לפעולה נחוצה בזאת. ואמנם גם בזאת הוחן הזמן ההוא, כי עלה כיוונק מאריך ציה איש אשר רוח בו מאין משלו בין כל חכמי דורו, איש אשר חננו אל בהשכל ובכינה יהרה ועוד יותר בדעה מה טוב לעמו ומה זמנו דורש מאת חכמו, ואלם גם איש אשר מלבר חכמתי והשכלתו ברבו אלהים בעשר רב ובלב רחב וברוח נדיבה להקדיש כל טובו. זמנו וחכמתו וגם עשרו לטובת עמו, האיש הגדול הזה היה רב אשי אשר אמרו עליו: מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד.

רב אשי היה ממשפחת חכמים. אביו היה רב שימי בר אשי איש מפואר בחכמת התלמוד ובעל פלפול עצום ואמרו עליו כי כפעם בפעם במשאו ומתנו בהלכה עם רב פפא היה מוליכו שולל בפלפולו והכלימו ברבים ולא ידע מה להשיב לו עד כי בקש רב פפא רחמים "רחמנא ליצילן מכסופא דשימי" (תענית טז) רב אשי אבי רב שימי לא ידענו ברור מי היה אבל זה ידענו כי לא היה רב אשי הקדמון אביו יאל רב חייה בר אשי תלמיד רב כי לפי חשבון הזמנים הוא דבר בלתי אפשרי³. רב אשי נולד ביום שמת בו רבא (קדושין עב). רבו המובהק היה רב כהנא השלישי, ובמקומות הרבה ספר רב אשי דברים ששמע מד"כ או מה שראה מנהגיו בהיותו יושב לפניו (ברכות לט, שבת י. סא, קיז; ברכות סב, וכו"ל) ואמנם לא ארכו ימי שבתו לפני רבותיו כי עודו צעיר לימים מאד נבחר להיות ראש ישיבה בסורא. ואף כי לא נוכל להאמין מה שבפירה האגדה שבן ארבע שנה היה במלכו בכל זאת בדרך הוא כי בתהלה שבתו לראש היה צעיר לימים. כבר אמרנו כי כל הימים אשר חכמים שונים אחרי מות רב פפא נהגו שדרות בפומבדיתא זה אחר זה היה רב אשי ראש במתא מחסיא, אבל אלה הראשים אשר הזכרנום למעלה בשמם אך בינונים היו ועיקר זכותם היתה זקנתם ולא היה בינו ובינם קרבות גדולה. אמנם חבריו אשר היתה בריתו אתם ירידות נאמנה הם היו מר זוטרא ואמימר. שניהם היו מגדולי הדרו הזה הראשון מושבו בפומבדיתא והשני היה ראש בנהרדעא⁴ וכרב אשי גם הם היו נכבדים בעיני מלך ושרים והיה להם רשות לכא לפני המלך (כתובות סא). ואמנם בכל זאת שניהם היו נכנעים לפני רב אשי וכל היוצא מפיו היה להם לחק, ולא הם בלבד כי אם גם הונא בר נתן אשר לא נופל היה מרב אשי בעושר ובחשיבות והתאחדו בו תורה וגדולה בכל זאת היה סר למשמעתו תמיד (גמין נט).

ויהי כשבת רב אשי על כסא ראש הישיבה במתא מחסיא ותחי ראשית מעשהו

לרומם

3) הנה רב חייה בנו של רב אשי הקדמון היה תלמיד מובהק לרב ושתנו לחייה בר רב קמיה ירוב (ערוגין נא); ונכלל לשער מוח בבירורו שלכל הפחות היה בן כ' שנה בנות רב ובטו בן לא רחוק הוא שרב אשי אביו לכל הפחות היה בן מ' שנה בנות רב וא"כ מלידת רב אשי הקדמון עד לידת רב אשי שלפניו שונקל ביום שמת רבא (ד"א ק"ג) מאת החקשים שנה וע"כ אי אפשר כמעט שר"א הראשון הית זקנו של ד"א האחרון. אבל נראת בעיני שהיה עוד רב אשי שלישי שהיה בוכי רבה כדמוכח בב"ק (קיד): ד"אל רב אשי לרבה ת"ש דאין זה לא הקדמון ולא האחרון. והוא הוא אשר אמר לשמעתתא קמי דרב מתנא (ובחסים כט) ואולי הוא היה אביו דרב שימי.

4) את מר זוטרא זה שכימי רב אשי מביא בעל סה"ד בין ראשי ישיבה שבפומבדיתא שכימי רב אשי ובארש"ג לא התירו. גם אבימר לא נזכר בין ראשי הישיבות אבל נראה כי נהג רבנות בנהרדעא ותקן שם תקנה בתפלה (סוכה נה) וכונת ברה"ל (לא): כי היה ראש בית דין בנהרדעא. אמנם לא נתקיים סתורם רק כשם מועד וגם כזה המעט כבר נכרו אותות זמנם. (ד"ד ה"ג)

לרובם הבית הגדול היא בית מדרש הישיבה ולתחזור תפארתו לישיבה, ואמנם לא היה עתה תכלית הבית הגדול הזה כבראשונה להיות בית מועד לתלמידים נכון לברוא חדשות ולהמצוא היותו כי אם היה בית ועד לחכמים, אשר בו יקבצו על יד כל התורות אשר יצאו לאור במשך זמן קרוב למאתים שנה, למן העת אשר החלו לדרוש ולתור בחכמה במשנת רבי ובמשניות החיצוניות ובתוספות ובספרי המדרשה והשתדלו לבאר עניניהם השונים בהם בלשון קצרה ולפעמים ברמזים קלים. והנה בלי כל ספק כאשר הגיע רב אשי לשרדותו, ראה גם ידע את כל אשר נעשה עד עתה והבין בלבבו כי באה עת האסף ואולי שנה לנגדו זמנו של רבי יהודה הנשיא ומעשהו בסוף ימי התנאים, אשר גם אז פרו ידיו המשניות עד אין קץ ובהן ר' יהודה הנשיא והבין כי הזמן דורש להביא סדרים בערבוביה הזאת לזרות ולהבר את כל הנמצא לקיים מקצה ולבטל מקצה אף כן בעינים פקוחות הביט רב אשי על כל מעשה הדורות שקדמוהו והשתדל לעשות בזמנו עם כל התלמידים השונים אשר השאירו אחריהם האמוראים ראשי הישיבות ומורי בני מדרש של כל דור ודור מדרות האמוראים מה שעשה רבי בזמנו עם רביו המשניות אשר נתחדשו דור אחר דור בדרות התנאים).

רוח עצה ורוח דעה בשרון חכמה ובשרון המעשה שמו בו אותה איתות כבר מעוררו, אם נבינה בתורתו נראה לרובו כי הלך עם המישרים אורחותם ולא הלך אחרי המפלפלים בדרך עקלתון. וכמו כן לא היה מבושאי פנים בתורה אשר לאהאמנו בעצמם וקבלו הדברים אשר נספרו דור אחר דור בלי בחינה ובקורת. ולא לבד התלמוד מלאי לבו לסור מסבת קדמונו אם לא ישרה בעיניו כי אם גם בהרדאותיו הלך דרך לעצמו, ובחידו אם ראה שהזמן דורש לסור מאחריהם). ואמנם האיש אשר לו הסודות היקרות האלה וגם לבח אמיץ הגהו לבצע את אשר זמם לעשה, אך הוא האיש הנבון לגשת אל מלאכת גדולה כחבור התלמוד, לזרות ולהבר כל תורה האמוראים עד זמנו, להשאור את הראוי ונתון להשאר, ואת אשר אינו נחוץ וראוי לחסר מחבורו ופירוהו. הודעה בחדרה ומפדשה לא נמצא בכל התלמוד כי רב אשי הוא המסבד והמספר את התלמוד. אבל יש לנו רמזים ברורים כי רב אשי חבד וסדר את התלמוד, הנה ההנה מספרת כי שמואל ירחיאי חכם וקרא רבי לא יקרא... רבי ורבי נתן משנה רב אשי ורבינא סוף היראה (ב"מ פו.). ואמנם אף כי הדבר גלוי לעיני כל משכיל על דבר אמת כי אין לקחת ההנה הזאת ככתבה וכלשונה, ואין לה כי אם ערך פיוטי ומליצי בכל זאת אין גם ההכתיש כי המאמר "רב אשי ורבינא סוף היראה" בנוי על יסוד אמתו והיה דבר נודע לכל כי עם שני האנשים האלה נחתמו דורות האמוראים והם סימו תורת התלמוד. ההודעה הזאת בלי ספק היתה

כת בה

(5) יפה כחם בענין זה הירי נחום ברילל באחתוכך שלו שנה (פראנקפורט 1876) ער 9 על סח שאמר רב אשי (ערוכין גג). אכן כי אצבעתא בבורא, לא תיבא שנתמשו הדורות ותלל כח הוכרין כי אם רבי חננין פעל שזוהרין לא יוכלו לסבלו ער. וראיתו עוד במאמר הנזכר ער 11 ששנה הרב מחברת כי רב אשי לא ערב לבו לכתוב הדברים על ספר ועד דור אחר כשנתיים התלמוד נחתם וכתב בספר ולדעתו אינו כן ולא אכל לציר לו שתי סתורות כי אם במכתב ועוד אפי רצה ר' אליהו התלמוד מנשיה מפני שפרו ורבו המנינים כלי כך עד שאין הוכרח מבלם כלשלא יוכל להשג זאת כי אם בשיכתוב הדברים בספר.

(6) במקומות אין מספר מסיק ר"א לפרש ולהתלים לפי דרכו במסורת סבת האמוראים שקדמותו. עי ברכות (פו) חולק על רבי אלעזר וסותר מירושלם בסקנא. שבת (פו) סוחר פי' של רב. עירי שם (עג) שכ (עג) סותר במסרת פי' אבוי ורבא ואין צורך להרבות בדוגמאות כי זה סותרו לרוב. מסקניו לצרך שעמנו ע"י ע"י (מג) והאודנא דמובנין לשיכאי דמנני עלן ועי' בערך מלון ערך א"י ומה שכתבנו למעלה ע"ד. וככ"ס מצאנו שותרת לחתור מפני שלא רצה לחוש לצר האיסור ותלת בחיתור ע"י ע"י (מג) ר"א אמר כל חיבא דאיבא לתלי תלין, ובגדרים (מג) ר"א חזר לית הווא אבא וסברו לבי נרוא ומסקי דתלין שסיבד להסקה ולא לע"י. וכן מצאנו במ"א.

(דוד הרץ)

כתובה וחתומה בספרי זכרוניהם של הגאונים אשר נתיסרו בימי רבנן סבוראי ועוד היו במציאות בימי הגאונים האחרונים (אגרת דרש"ג). על חבור התלמוד מיר רב אשי נרמז עוד במקום אחר בתלמוד (ב"ב קנז:) אשר שם הודיע רבינא תלמידו כי רב אשי עשה את התלמוד בשתי מהדורות, מהדורא קמא ומהדורא בתרא. כי כן היה דרך קדמינינו מעולם הם היו מתונים בדרישתם, לא כל דבר אשר עלה על לבם בתחלת המחשבה העלו מיד על ספר ולא בחפזון הוציאו לאור דעותיהם מבלי בחינה אחר בחינה. ובפרט אם חברו דברים בספר אשר יעמוד עד דור אחרון, הפכו בהם והפכו בהם עד יקום כנונה משפטם. כן ראינו ברבי יהודה הנשיא כאשר סדר את המשנה, מנעוריו עד זקנתו נדב למלאכה הזאת כחו וזמנו ועשה בה מהדורא אחר מהדורא (ב"מ מר. ע"ז נ"ב:). וכן היה בסדר התלמוד הירושלמי אשר הוחל בו בסוף ימי אביו ורבא וכבר בררנו זאת (למעלה פרק י"ד) כי רבי יוסי חברו של רבי יונה התחיל במלאכה הגדולה הזאת, ונחתמה עד תומה בדור שלאחריו על ידי רבי יוסי בר כון (שם). והנה רבי יוסי המסדר הראשון גם הוא עשה את מעשהו בשתי חזרות כמו שעשה רבי במשנתו (ירוש' פסחים פ"ה ה"ג יבמות פ"א ה"ב). ועתה אף כמוהם נהג גם רב אשי וחזר שתי פעמים על תלמודו, ואמנם מלבד הקבלה ומלבד הרמזים האלה נובל לשפוט בצדק כי רב אשי סדרו אם נשים עין על סגנון סדר התלמוד, כי לרוב נמצא בסוף איזה ענין או בסוף שקלא ומריא חותמו של רב אשי בהכרעתו⁷) ונראים הדברים שזאת ההכרעה היא חותמו של המעריך. ונוסף על זה נכרים דברי אמת שמה שמצאנו לפעמים באמצע מסארו ומתנו של איזה אמורא תוספת הערה של רב אשי ומבואר הדבר בכירור כי תוספת הערה כזאת אין אפשר שהיא כי אם מיד המעריך ונשפוט מזה כי זה המעריך והמסדר הוא רב אשי⁸). יתרונים וכשרונים שונים התאחרו בו כי יכול לנשת אל המלאכה הנכבדה הזאת וגם נחלת שפרה לו כי יכול לבצע את מחשבתו אשר חשב לשובת בני עמו. הנה מלבד מדה נאותה בחכמה וברעת ובכשרון המעשה הלא נדרש לה עוד מעלה רמה בהצלחה זמנית, חפשויות שלמה מראגות העולם, הרצון וגם היכולת להקריב קרבן למעשהו מסוב קנינו ומסוב זמנו. ואמנם בכל אלה נפל גורלו בנעימים. הן כמעט מאין משלו ברכו ה' בעושר רב ועם הברכה אשר ברכו נתן לו גם לב רחב. כי אין כסף נחשב בעיניו בעת נדרש מאתו להקדיש מהונו להכלית תרומת התורה בכלל ולהכלית ישיבתו אשר יסד בכתא בפרט. הן כבר ראינו כי מדי עלותו לראש בנה מכספו בית הכנסת הישן בכתא מחסיא בנין ספואר (עי' לעיל), ובית הכנסת הזה הוא בית המדרש אשר בנה רב ונחרב מרוב הימים (ב"ב ג: ואגרת דרש"ג) ולא רק מכספו פזר לכנין הזה כי אם יגע בו גם ביגיעת גופו כי היה עם הבונים יומם ולילה על המשמר עד אשר נתקנו מרזבי הבית. אין בזה כל ספק כי כמו חכמתו וגדולתו כן גם רוח נדיבתו קנו לו כל הלבבות יחד עד כי כל חכמי דורו וראשי

הישיבות

7) זה הדרך שרב אשי חותם הענין או השקלא ומריא נמצא בכל ח"ס בין בעניני הלכה בין באגדה וכל המתבונן בעין פיקחה בסוגיות הנס' יכיר זאת עד מהרה. על דרך משל בברכות (ג:) בסוף ענין דאשמרות רב אשי אמר משמורת ופלגא נמי משמורת קרי לחו. שם (גא.) אר"א תואיל וראשונים מביעיא לתו ולא איפשס לתו אנן נעבד לתומרא. שבת (פס.) ר"א אמר ספני שצריך לתראות לבעל תוב. וכיצא כאלה במקומות אין ספר. ולפעמים מצאנו שחותם באחפתא והניח בקושיא או באביעא והניח בתיקו. עי' ברכות (גד:) פסחים (זו:) שבת (לח:) שם (עז:) ובכ"ס.

8) גם זה בחריבת מקומות שמפסיק באמצע ע"י הערתו ואה"כ חזר ח"ס לענין הקדום, עי' ברכות

(ג.) סגין לעשרה וכו', ומגין לשלשה וכו', ומגין לשנים וכו' שנאמר אז נדברו יראי ה' וגי'—הערת: מאי ולחישבו שמו אר"א חשב אדם לעשות מצוה— ומגין שאפי' אחד רב. שבת (נג.) א"ל ר"ע סמיטן לרב אשי וכו' עד ואיכא גשמים ואיכא רבש ועד בכלל הערת באמצע הענין. (ד"ר ח"ג)

הישיבות האחרות בכבודו התימרו וגם ראש הנולה נרצה לו בכל ענייני אשר לזה הצרכים בידו כי בימי משרתו היתה מתא מחסיא מקום אסיפה לכל והתח אשר לפנים זאת כבבל כי בהתאסף יחד חשובי העם מכל פנות הארץ פעם אחת בשנה כשבת א דרגלא לכבוד ראש הנולה היה זה החג המיד בנהרדעא או בפומבדיתא הקנו עתה כי יבוא ראש הנולה למתא מחסיא לקבל ישם את הבאים לכבודו. ועתה נראה מכל זה איך תורתו וגדלתו תקפו ורוח נדיבותו פעלו כי למגדול ועד קטן היו הכל סרים למשמעתו וחפצים ביקרו, ואף כל אלה עמדו לו כי הלך מעשהו מחיל אל חיל. יותר מבימי ראשי הישיבות אשר קדמותו גדלה בימיו הפארת ימי הכלה ונשא ונכה מאד כבוד התורה. באלה חרשי הכלה התאספו כל מביין עם תלמיד למקום ראש הישיבה, ובימי רבה בר נחמני היה זה להם למארה מצד הממשלה ובלי ספק מעה ההיא היו רבים מתרשלים מלכא ותפארת ימי הכלה לא היתה עוד כמקדם, ואמנם עתה בימי רב אשי נהפך הדבר כי שבה התפארת לאיתנה הראשון, ומבואר הדבר בן כמה שאמר רב אשי על יושבי מתא מחסיא כי אבירי לב המה שהם רואים פעמים בשנה את כבוד התורה ותפארת היהדות ואין אחד מעמי הארץ מתקנא לבא כברית היהדות (ברכות יז): מזה נראה כי בימים ההם נעלה מאד המנהג הזה ואולי גם נשתנה ממה שהיה לפנים. כי לפנים היה הכליותו ללמד את העם בחדשי הכלה – אדר ואלול – הלכות החגים ומצותיהם ואולי עתה עוד פרסמו יהודיעי לבאים את אשר עשו ביישיבה בענין סדור התלמוד ולמדו דברים את המסכתא אשר סדרו בחדשים שעברו. כי כן היה מנהגם להיות מסדרים בכל שנה ושנה שתי מסכתות ונמשך ימן סדור כל הש"ס שלשים שנה (אגרת דרש"ג רשב"ם ב"ב קנז). והנה גם בזה עזרה ה' והצליח תפצו בידו כי נתן לו ארך ימים והחיה בארץ קרוב לשמונים שנה ועמד בשררתו קרוב לששים עד כי הצליח לחזור על סדרו עוד הפעם ועשה מן התלמוד שתי מהדורות

מזה אנו רואים בבירור כי רב אשי השלים סדר התלמוד כלו ולא נעדר דבר בסדרו ממה שרצה להעלות בתלמוד. כי אף אם נאמר כי לא זכה להשלים במהדורא השניה את כל התלמוד עד תומו הלא על כל פנים ברור הדבר באין כל ספק כי המהדורא הראשונה יצאה מתחת ידו בשלמות ולא תחסר כל בה. ועתה הקבלה אשר בידנו כי רבינא היה סוף הוראה ונשמע מזה כי היא היה בשלום את התלמוד ועוד קבלה קדמונית אחרת כי רבי יוסי אשר היה הראשון מרבנן סבוראי היה סוף הוראה ובימיו נסתיים התלמוד (אגרת דרש"ג), כל זה לא יובן כי אם על הדרך הזה. אמת נכון הדבר כי רב אשי החל וגם כלה לסדר את התלמוד עד תומו. וחזר עוד הפעם על סדרו ולא השלים המהדורא השניה ואותה השלימו בדור הבא אחרי מות רב אשי וגם הוסיפו דברים מרב אשי והלמידו והרבה דברים מחבמי דורם ורבינא הוא רבינא בר הונא היה אחרון האמוראים⁽⁹⁾ ועליו נאמר שהיה סוף הוראה ובימיו נשלם התלמוד, ואמנם אחרי הלך רבינא לעולמו וקם דור אחר והיה רב יוסי ראש ישיבה והוא היה סוף הוראה כלומר שהוא על המצר סוף האמוראים וראש

(9) שני אמוראים נודעו בשם רבינא אתם האחד היה בימי רבה ורב יוסף והשני היה בימי רב אשי חברו ותלמידו ועי' מזה בסדר היריות ע' רבינא הקדמון וע' רבינא האחרון. ומסימטעית לשון רש"י בב"ס (פז). נראה שרבינא סוף הוראה הוא רבינא שבימי רב אשי, וליתא אלא שרבינא דסוף הוראה הוא רבינא בר רב דענא ומבואר בן באגרת דרש"ג וז"ל ובארבע בשבא דהוא י"ב כסלו בשנת תתי"א (הוא ליצירה ד"א רנ"ב) שכיב רבנא אבינא בריח דרב הונא דהוא רבינא והוא סוף הוראה. ותנה רב אשי מת לדעת רש"ג שנת השמיני (ד"א קצ"א) ועי' בין מות ר"א למות רבינא ס"ח שנת ואי אפשר שרבינא זה הוא אותי רבנא חברו של רב אשי. ועי' לקמן ערך זה הערה (12).

וראש רבנן סבוראי ובימינו נסתים התלמיד ולא שהשלימו כי כבר נשלם עד תומי על ידי רבינא כי אם תקן שמעתי היתה המלאכה דים לבתי עשות עוד כמו שעשו בדור אחרי רב אשי כי אף שנשלם התלמוד על ידי רב אשי לא חדלו הבאים אחריו להכניס לתוכו דברים שונים מפלפוליהם ואולי גם דברים אשר השמיט רב אשי ככונה על כן תקן לסיים את התלמיד ולמלא מחשבת רב אשי ועצתו אשר חשב לשובה בני עמי.

כאשר מת רב אשי עצתו לא נמלאה. מה היה חפץ רב אשי במלאכתו אשר לה הקדיש כל טובו וזמנו? הלא רק להביא סדרים בתורה התלמודית אשר אנו וחקרו גדולי הדורות עד זמנו ולחבר כל זה בספר ולתתו ביד הדורות הבאים להנות בו וללמוד ממנו כל עניני התורה, ולפי מחשבתו השפיק סדרו להשגת זאת התכלית. אמנם לא יכול הדור הבא להתאפק מלהוסיף עוד על הסדר שסדר רב אשי והכניסו בו דברים אשר לפי רצון רב אשי היה ראוי להעדידם אשר על כן השמיטם ויותר מהמה עוד הוסיפו דברים חדשים וספקות ופלפולים ודינים חדשים. אחרי מות רב אשי נעשה מרימר ראש ישיבה בסורא אבל לא האריך ימים על ממלכתו⁽¹⁰⁾ ולרוב היה דברו עם רבינא תלמידו של רב אשי (שבת צד: ק. ובכ"מ) ומכל אשר השאיר אחריו אין עדות על גדולתו בתורה יותר משאר החכמים הבינונים, וגם לא נשאר ממנו כי אם דברים מעטים, ונראה מאד כי נעשה ראש רק מפני זקנתו. ומפי השמועה נודע שאחר מרימר הוקם על חכם ששמו רב אידרי בר אבין והוא היה לראש עד עשרים שנה אחרי רב אשי (תשס"ג לשמרות והוא ד"א רי"א), וכמו כן הבא אחריו רב נחמן בר הונא היה איש בלתי נודע ושניהם לא הניחו רושם אחריהם בתלמוד. ונראה כי כל אלה השנים לא מלאם לבם לסור ממחשבת רב אשי ועצתו ואולי כל הזמן הזה לא היה למודם בישיבה רק בסדרו של רב אשי בלי כל הוספה. ועתה לתכלית אשר לפנינו אין כל תועלת להאריך בדברי ימיהם כי לא פעלו מאומה בהשאלות התורה שבעל פה, ועוד פחות מהם פעלו לתכלית הזאת ראשי הישיבה בפומבדיתא, ואמנם נתגלגלו הדברים וחזרה השררה לכית רב אשי כי לבנו רב טובוסי הוא מר בר רב אשי חזרה השררה והיה ראש ישיבה בסורא והוא הוא אשר נתן את לבו להשלים מלאכת אביו עד תומה ואף הוא בחברת ישיבתו וביתור בעזרת רבינא בר הונא הוסיפו הרבה הערות על סדר רב אשי והגדילו והרחיבו את התלמוד יותר ממה שעלה על דעת רב אשי בעצם וראשונה

מר בר רב אשי לא היה שמו העצמי כי אם שמו העצמי אשר נתנו לו אבותיו היה סביו ואף כן חתם שמו כל ימיו גם במרם עלה לגדולה. אחרי מות אביו לא יזה להיות ממלא מקומו. כאשר ראינו נבחרו לראשי ישיבה שלשה חכמים זה אחר זה אשר לא היו גדולים ממנו בהכמה וגם אחרי מות השלישי ישיבה שלשה חכמים עיניהם ברב אחא מדפתי אשר עליו נאמר בפירוש כי לא היה גדול ממנו בהכמה (ברכות מה:). אך במקרה נתגלגל הדבר כי לא הביאו מחשבתם לפעולת אדם והמעשה שהיה כן היה. מר בר רב אשי אשר מושבו היה במתא מחסיא הלך למחוזא ליום השוק, שם שמע כי החכמים בסורא יתאספו לבחור ראש הישיבה, ואולי בכינה נעשתה זאת למנות הדאש בעת רחוקי מן העיר כי בושו לעשות לו עול כזה אל פניו, ויהי כשמעו זאת

מהר

(10) רב שריא נאון באגרתו לא השב את מרימר בין ראשי ישיבה אבל שאר כותבי הדורות חשבו ואולי נשכח מן האגרת בס"ס כמו שנשמטו שאר דברים. ואמנם גלוי הדבר לכל מקיין בסדרי דורות חאלה כי יש בהם ערוב גדול וכל מה שנאמר בזה אינו אלא השערות דקות וצנומות ולרגל מלאכתנו אין צורך לחמור השערות התלויות בשגרה.

מהר וישב אל ביתו ויודע לו כי אמה השמועה, הקול נשמע בבית אסיפהם והנה חיש שלחו אליו שנים מביניהם להיות נועצים עמו על דבר בחירת רב אחא אך הוא עכבם אצלו ולא נתנם לשוב, והם שלחו אחרים עד עשרה ועכבם כלם ויהי כהיותם עשרה פתח ושנה ודרש לפניהם ותהי דרשתו מוצאת חן בעיניהם והנה אלה העשרה בחרו בו למנותו ראש ישיבה וכלי ספק גם האחרים לא יכלו להתעלם מלהסכים על בחירתו ובכן יצא הדבר למיכתו והוקם על ויהי ממלא מקום אביו בסורא (כ"ב יב.). והנה מר בר רב אשי התאמץ והיין לבו לעשיית התקין האחרון במלאכת אביו והוסיף הערות רבות ושונות ואמנם לא הצליח לבא עד קצו כי לא עמד בפקידתו רק שנים מועטות - כמו שלש עשרה שנה - וגם מאלה היו שני שעוררה אשר היו רעים לישראל כי בימיו מלך איגודר השלישי אשר לא היה כאביו מלך חסד ומוב ליהודים כי אם היה לבו לשנוא אותם תכלית שנאה וגזר גזרות קשות ורעות בבטול המצות¹¹) ואולי בימי הגזרה נתעכב לבצע מעשהו, וימי המנוחה אשר באו אחרי כן לא השפיקו להביא תשלום מלאכת אביו ותקנה עד תכונתה, כי סיבב לשנת ר"א רכ"ו הלך לעולמו.

אמנם אם גם שבו ימי השלוח בחיי מר בר רב אשי, לא התמידו, איגודר השלישי אבד בענין רע ובמיתה פתאומית נגזר מארץ החיים שני בניו נלחמו בעד כתר המלוכה ובנו הבכור נכר אך לא האריך ימים על ממלכתו ויקם תחתיו פירונו בנו השני ויהי למלך על כל ארץ פרס, ואחרי מקצת שנים למלכותו נהפך לבו לשנוא את היהודים וגזרתי היתה קשה משל אביו כי מלכד אשר חדש הגזרה בבטול המצות הורשו האמגושים לקחת בחוקה מכני היהודים לגדלם ולחנכם בדתם ובערות הרעות האלה נהרגו נפשות רבות מישראל ובהם כמה גדולי הדור הינא בר. מר זוטרא ומרשריא בר פקוד ורבנא אמיר בר מר ינוקא. עוד לא באו ימי הרעה הזאת נאסף מר בר רב אשי אל עטמו ויהי תחתיו לראש ישיבה רב תוספאה וכל ימיו רעים ומכאובים, הוא הלך יד ביד עם רבינא האחרון הוא רבינא בר הונא וברוב המקומות אשר מצאנוהו היה דברו עם רבינא הזה¹²). והנה בלי ספק מראותם עתה כי נהפך עליהם הגלגל והתלאות אשר השיגום גברו מיום אל יום עתה ביתרון עז החישן מעשיהם להשלים חבור התלמוד עד תומו. דברי רבה תוספאה בכל התלמוד מעטום ונער יכתבם, והמתבונן בהם בשום שכל יראה כי בכל מקום המצאם הם כתוספת הערה אשר אם נפדינה מתוך הענין לא יתקלקל חבור הדברים. אמנם גם רבה תוספאה לא האריך ימים בשירתו כי מת אחרי עמדו בפקידתו כמו שש שנים (ר"א רל"ד) והיה רבינא האחרון ממלא מקומו והוא השלים את התלמוד, ועתה יוצא לנו מכל זה כי רב אשי חבר וסדר את התלמוד בשתי מהדורות הבאים אחריו לא מלאו את מחשבתו והוסיפו עליו, אמנם מה שלא עשה השכל עשה הזמן מאורעות הזמן דרשו מאתם להחיש השלמתו והמעשה הזה בצער רבינא בר הונא אשר מת כמי חמש עשרה שנה אחרי רבה תוספאה

הת"א

11) באגרת רש"י לא נזכר כי אם, ונפל שמדא וגזר יוגדר לבטול שבתא. אבל כבר העמיד רש"י רפ"א בערך מלון הדבר על סכונו ע"ש ע' איגודר ב' בשם תשובת האונים שגזר שלא יקראו ק"ש ורסו גם על פיש"י בשבת (כד.) בענין הספיר בכניא במנחה בשבת.

12) ע"י שבת (צח.) רבה תוספאה אשכחיה לרבינא וכו' ובמ"ק (ד.) איתא רבינא ורבה תוספאה היו קאזלי בארדא חזו להאי נברא דתות דלי דנולא בתל"מ א"ל רבה תוספאה לרבינא ליתו מר לישמתייה מה נראה דרבה קראו לרבינא מר וגם מדאמר ליתו מר ולישמתייה משמע דרבינא גדול ממנו ותימה שישב רבה לראש קודם רבינא. וע"י סוכה (לב.) יבמות (עה.) ב"ק (ק"פ.) ב"ב (פד.) ובהים (פא:) וכבר העירוני לעיל חזרה 7 שיער דתוק הוא בעיני וכמעט אי אפשר לפי סדר הומנים שרבינא הוא היה אותו רבינא שהיה תלמיד חבר לרב אשי.

(תהי"א לשטרות ד"א רנ"ט), הוא השלימו והבא אחריו רב יוסי סיימו וחתמו, ותקן בהסכמת חבריו לבלתי עשות עוד כמעשה החכמים שהיו אחרי רב אשי שהוסיפו מדבריהם על סדרו וזה הוא הכונה בקבלת קדמוניו שקבלו כי בימיו נסתו יום התלמוד. ובהיות כן היה הוא סוף הוראה באמת ופעתה לא יאות לקרות החכמים התלמודיים עוד בשמם הראשון "אמוראים" שענינו מתרגמי משניות ומפרשי הלכה שהפעולות האלה ספיו תמו בסיום התלמוד ועל כן שמם אשר יקרא להם מעתה סבוראים" שעניני חכמים המסבירים פנים בתלמוד. ואמנם לא יעלה על הדעת כי בעת הזאת נמנו וגמרו חכמי הדור שעם התיסת ספר התלמוד נחתה גם חכמת התלמוד והייב כל אדם מישראל אף אם הוא חכם כדניאל לבטל דעתו אשר הוגה והורה אחרי עיון עמוק ואחרי הדרישה והחקירה מפני כל דבור ודבור הנאמר בתלמוד, על זה אין אף רמז קטן בכל התלמוד ואין אף מקום אחד בו אשר הוא עצמו ידרוש ואת מדורת הבאים, אבל זה המצאת חכמים מאוחרים וטעם גדול היה בדבר הזה והיה נדרש כן לזמנם.

אין קץ לכל הדברים בתורת המשנה והתלמוד הנקראת תירה שבעל פה אשר אזנו וחקרי ותקנו ויסדו רק להשיב פני המתנגדים כמה חקים חקקי למרות פני הצדקים (לעיל ח"א פי"ג) או להראות התנגדות לכתות אחרות (גם זה שם) וכן כמה תקנות ומנהגות נוסדות שלא לחקות את המינים, וכל אלה לרוב לא היה להם יתרון לתקנת המוסר ולהטבת המדות מצד עצמם אף כן היה הדבר עם התלמוד. כבר בימי האמוראים ראינו כי קמו רבים בישראל אשר רע עליהם מעשה חכמי התלמוד ואמרו כי אין תועלת לאומה כמעשיהם ובפלפוליהם ואין כל ספק כי אלה התרעומות והתלונות היו נגדיר וזהו הראשון לכת הקראים אשר היתה באחרית הימים למורת רוח הרבנים, ואת הכת התחזקה בימי ראשוני הגאונים קרוב לשלש מאות שנה אחרי סיום התלמוד, כי קמו מנהיגיה מקרב הרבנים ומצאו אמון בקצות העם אשר למראה עיניו ישפוט וחשבו עלובה עיסה שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה. ומני אז לא היו המתנגדים עוד אנשים פרטים מוציאי דבה ומרבי תלונה אשר תרעומתם ישא הרוח כי אם המתלוננים היו לכת ולעדה מונהגת בכח ובחכמה עתה לא יכלו הרבנים עוד להעלים עיניהם מהם כי עתה היו להם למראה ולסכנה על כן קמו גם הם ונלחמו כם בכל כחה ועוצם ידם וביחוד היתה חובתם לעשות משמרת לתורתם ולפרסם כי הנוגע בתלמוד אשר הוא עיקר התורה שבעל פה כנוגע בכת עין, והקדישוהו והעריצוהו לעשות נדר בפני פריצי הקראים, עד כי באחרית הימים היה כמשל בפי הרבנים: עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, ואמנם נראה כפרק הבא כי בכל דורות הגאונים וראשוני הרבנים לא קיימו זה המאמר ככתבו וכלשונו.

פרק שמונה עשר

אם הוסיפו או גרעו חסאחרים.

והתלמוד הגדול ורחב ידיים מעת אשר הוכן ואשר הוסד היו לו אוהבים רבים אבל גם אויבים. אוהביו כבדוהו כאשר יכבד איש דבר אלהים. אלפי אלפים סן הכותות המובים בישראל יגעו בו ביגיעת בשר ורוח ונדבו לו כל ימי חייהם, ועוד יותר מימי חייהם כי לפעמים גם הכרתם הרחנית הקיבו לו קרבן. להם היה התלמוד חק ולא יעבור וינטלוהו וינשאוהו למעלה ראש מעל התורה הכתובה. אבל מי מנה אויביו ומגדיו אשר בכל דור ודור, ומה רבו צריו הקמים עליו והשפילו לעפר

(ד"ה ג)

לעפר כבודו. לא לכד אויבים אשר לא מעטנו אשר תרפוהו והתרימוהו ושרפוהו, אשר אמרו עליו כל היום כי הוא מקור נפתח לשנאת היהודים נגד הנזים היושבים אתם לבטח, כי הוא הרחיב המרחק המבדיל בינינו ובינם, ואשר שמו לשחוק דרך הגיונו ולמדויו ולא יניחו לו כל חלקה טובה, כי אם אויבים מקרבנו היו לו. אשר קראו אחריו מלא ויתנהו לשמצה בקמינו. אמנם יותר מאשר הזיקו לו אויביו בחרופיהם הזיקו לו אוהביו באהבתם. אוהביו אשר באהבה שתומת עינים הצדיקו קדש כל דבור ודבור אשר יצא מפיו ולא הבדילו בין עיקר להפל, בין ישר למסוכה, בין דעה מוסכמת ובין דעת יחידית בין ציציו ופרחיו ובין שרשו וגזעו, כי אם הכל כאשר לכל היה להם התלמוד הקדוש. אלה אוהביו הלכו אחריו לתומם אבל בעינים סגורות באמונתם אבל לא בהכונתם כי מעולם לא שמו לב על הדבר ולא השניחו איך נעשה זה התלמוד בחלקיו ופרטיו, מה היה משפט המקומות אשר הם ארץ מולדתו? מה דרך הרוח אשר הלך בו הומן אשר בו היתה יסודתו ויהי מסלול ודרך לאומה היהודית? מה היו התעצומות אשר תקפו על מעשהו? וגם לא התבוננו על הדבר אם בלו יצא מטופס אחד או מכמה טופסים? כי אם התבוננו רק על העשוי כאלו יהיה אחד מצמחי האדמה אשר נצמח מגרר זרע אחד ועלה בקנה אחד. ואמנם אהבתם הזאת אך היתה לנוק למאהבם התלמוד. הם חשבו עליו לטובה בכסותם טומיו והעריצו כל דבר ודבר ממנו קדש קדשים, אך הטובה נהפכה לרעה כי בזה נתנו פתחון פה למלשינו חושבי רעתו כי הראו על הטומים ועל פיהם שפטו משפטם על כלו, ועל כן למי האשם הזה אם לא לאוהביו. הלא יען כי הם בעצמת אהבתם נתנו קרובה וכבוד לכל פרט ופרט כאל הכלל כלו, על כן גם שונאיו ומנדיי בעבור הפרטים שפטו משפטם על הכלל והרשיעו כלו.

ואמנם טובה גדולה היתה זאת לנו וגם לתלמוד עצמו טובה כי לא כל אוהביו ומכבדיו היו טחי עינים ואשמו, אבל היו בהם גם אנשי לבב אשר עיניהם בראשם ועם כל הכבוד אשר נתנו לו לא העלימו עין ממוימו, כבר בראשית ימי יצירתו וצמיחתו היו חכמים אשר נחנכו בארץ ישראל ולא יכלו להתאפק מלבא במשפטם עם הבבליים ולשים תפלה בתלמודם. אחד מגדולי האמוראים בארץ ישראל (ר' אסי) אמר על האמוראים שבבבל כי אינם בני תורה (שבת קמ"ה) ואמרו על שמועות הבבליים כי הן שמועות אדמיות שכן בנתנם מעם להלכה אשר הם בודים מלבם (פסחים ג"ד: ופרש"י) וקראו את תלמידי חכמים שבבבל מחבלין שמחבליים זה את זה בהלכה ועל תלמודה קראו המקרא במחשכים הושבנו (סנהדרין כ"ד). ואף חכמי בבל עצמם עם היותם מפליגים תורתם המיד לא יכלו להכחיש זאת ואמרו: שאחד מחכמי א"י שקול כנגד שנים מחכמי בבל (כהובית עה). ובצדק התפארו בני א"י ואמרו: והב הארץ ההיא טוב - בדרך משל - על תורתה של א"י שהיא כזהב מוקק שאין תורה כתורת א"י (ב"ר פט"ז), כן אמרו נגד תורתם של הבבליים אבל לא בושו להודות כי גם הם לא השיגו מדרגת הקדמונים וכל הויותיהם ופוליותיהם לא עמדו להם להבין המשניות על בודים ואמתתם ואמרו בפירושו: אפילו רבנינו לא חכמין טבארה סתניתן (ירוש' מ"ק פ"ג ה"ו). ואמנם נראה כי גם בין החכמים אשר חיו אחרי התלמוד היו אנשים אשר עם אהבתם שאהבוהו לא עשו בנפשם שקר להעלים מעיניהם כי לא כל דבריו הם כסף צרוף. ואף כי פרטנו בפה מלא: עליו אין לחוסף וממנו אין לגרוע, לא עשו זה המאמר למדה אשר לא יעברונה והוסיפו וגרעו.

הנה המאמר הזה נזכר ראשונה בספר הקבלה לר' אברהם בן יוד באמרו: ינתפשו (כלומר התלמוד) בכל ישראל וקבלו אותו עליהם ולמדו אותו כרבים חכמו
כל
(יריד ה"ג)

כל דור ודור והסביבו עליו כל ישראל ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. ימדבריו הרב רבנו משה בן מיימון סבואר (בהקדמה לס' יד החזקה) שהתלמוד הוא חבור איש ממנו יתבאר האסור והמותר הטמא והטהור החיוב והפסול והכשר כמו שהתיקן איש מפי איש מפי משה רבנו מסיני, ואמר עוד במקום אחר (בהקדמה למשנה) שעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע. אך אנו לתכליתנו רק נלמדו מזה שלדעתו התלמיד כולל כל התורה שבעל פה ואין להוסיף עליו ואין לגרוע ממנו. והנה אמת נכון הדבר מה שנאמר במאמר הראשון, שהתלמוד הוא כלל התורה שבעל פה, באמת כן היא שבתלמוד נכללה זאת התורה כלה הנודעת בשם תורה שבעל פה. אבל מה נעשה במאמר השני „עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע“ הלא הוא הולך עוד צעד גדול הלאה כי יורנו שכלו תורה שבעל פה אשר על כן אין להוסיף עליו ואין לגרוע ממנו. ודבר זה מוכחש מרבים מגדולי החכמים אשר היו עמודי התורה בדורות שאהריו התלמוד. ואף אלו לא יהיה מוכחש מהם הלא הדבר מצד עצמו הוא דבר שאין לו שחר, כי איככה נוכל להחליט שכל דבריו הם תורה שבעל פה אם הוא עצמו אימר כי אסף בחפניו הרבה דברים אשר לא נאמרו כי אם לחדד התלמידים? אם נמצא בתלמוד דברים אשר חכמינו עצמם אמרו עליהם כי לא נאמרו כי אם דרך משא ומתן אבל להורות אסור להורות על פיהם (ירוש' ערובין פ"א ה"ט) ולא עוד אלא שיש בו דברים אשר החכמים הורו ולא נאמרו כי לא נאמרו רק דרך שחוק והתול אף כי הם דברים הלכותיים (גדה כג.). ועתה מי יספור כמה הם הדברים אשר לא נאמרו כי אם לחדד בהם התלמידים? וכמה גדול מספר ההוייות והפולפולים אשר אין להם כי אם ערך משא ומתן ואסור להורות על פיהם, ובעצם וראשונה לא היה תעודתם יותר מזה? ועתה הלא ענין התלמוד עצמו ותכונתו יורנו כי אך דברי רוח המה אלו נאמר כי התלמוד כולו הוא תורה שבעל פה אשר עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע.

ואולם אם נלכה על יד דברי הימים לספרית התלמודית ונדרוש על קורתיה בזמן מאוחר, יתברר לנו כי אנשי לב מן החכמים לא היו מאמינים כי כל דברי התלמוד הם תורה שבעל פה. והאומרים עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע הם עצמם היסופו וגם גרעו. ונתבונן ראשונה מה היה דעתם על פרושי הגמרא במשניות, אחרי שזאת הפנה היא עיקר הענין של התלמוד, ונתבונן אם פירושי נחשבו לכל ובכל מקום לאמתיים וכל זולתם יחשבו למוטעים ולא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם, או מלאם לבם לפעמים לסור מדרך התלמוד ולפרש המשנה כדעתם והשכלתם. הנה על מדוכה זו כבר ישב אחד מאחרוני מפרשי המשנה הוא הרב הפשטן המפואר רבי יום טוב העללער בעל תוספות יום טוב (סוף המאה ה'ד') לאלף הששין. הרב הזה נשאו רוחו אותו להתרעם על הרב ר' שמשון משאנץ שמבטל כללם של חכמי המדות מפני דעתם של חכמי ההלכה. ונגד זה פקפק הרב בעל תוספות יום טוב ואמר אם גם יוקשה לנו משנתנו לא בעבור זה נכחיש דבר הנראה לעינים, ודברי חכמי המדות בנינים על מופתים חוקים אשר אין אפשר לסתורם (כלאים פ"ה מ"ה). והנה כל חכם אשר עיניו בראשו יבין בלבנו כי דברי הרב הזה אמת ונכוחות דבר. ואין אדם בריא בשכלו יבקש ממנו התנצלות על אמרו כי האמתיות כמופתים מחכמת החישוב והמדות לא תמונה אף אם אסף חכמי ההלכה יענו בהן כחשם. כי אחד ואחד הם שנים אף אם נמנו ונמרו כל חכמי ההלכה שהם שלשה. ואמנם הוא בכל זאת יבקש לו סיוע ועזרה. ומאין יביאם? מדרך בעלי התוספות הקדמונים אשר גם הם במקומות רבים „תמהו בדברים מן הדברים והניחו בקושיא או בתימח“. ומה פלא הוא זה וסימן רע לזמנו ולרוחו. כי האדם הגדול הזה ראה כי

צריך התנצלות לפרסם דברים ברורים ואמתיים כאלה. ונפליא עוד יותר הפלא ופלא על אשר הוסיף לתלות דעתו, קשט דברי אמת, בתנאי, ואמר: ולא מפני כן נזוז מדברי הש"ס אבל נתלה בחסרון ידיעתנו מלהרץ. הן היה לו לב להשיב על דברי חכמי ההלכה מדברים המבוררים במופתים ומחוייבים מן השכל כחובת כל איש אשר לבו תמים ונכון עם האמת, ולא היה לו לב לבטל דבריהם אף שבעיניו ראה ובלבבו הבין כי הם מוכחשים ממופתים הנראים לעינים אשר אין אפשר לסתרים. ואמנם אם נדרוש על הדבר בשום לב לא ישאר לנו ספק כי רק המאמר „עליו: אין להוסיף וממנו אין לגרוע“ הוא הגיש רוחו לנחושתיים בלא יוכל להניד לנו את כל לבו, ואמנם גם המאמר הזה בלי ספק היה לו לעינים במקום אחר באמרו: כי רק לדרוש נתן לנו הרשות אבל בפסקי דינים אין לנו אלא מה שאמרו בגמרא (שביעות פ"ד מ"י) ובאר כונת מאמרו הוזה במקום אחר (נזיר פ"ה מ"ה) ואמר: שהרשות נתונה לפרש המשנה אף על פי שבגמרא לא פירשו כן אלא שצריך שלא יכריע ויפרש שום דין שיהיה סותר דברי בעלי הגמרא. והן אמנם כי הכלל הזה אשר העמיד הרב הזה שלא נסוג אחור מלפרש במשנה לפי דעתנו אף בהתנגד לפירושי הגמרא, על כל פנים יש לו תועלת למודיה, וכבר היה למשל טוב לרבנים שבאו אחריו שכמה מהם עשו כמעשהו ודרשו וחקרו על פי הבקרת בפירושי הגמרא והראו בכמה מקומות כי תתפרש המשנה בפשימות בלי לחץ ודחק במקום שבעלי הגמרא עזבו הפירוש הפשוטי והמכוון האמתי (רש"ל רפ"ב בהקדמת ערך מלון ר"ז פראנקל ברה"ם החלוץ בכ"מ של"ש בס' דרכה של תורה) אבל גם לא סרו אף כחוס השערה ממעמד בעל תוספות יום טוב כי גם הם החזיקו בתנאי שהתנה הרב שרק אז יש רשות לפרש המשנה שלא כפירוש הגמרא אם לא ישונה הדין על פי הפירוש החדש. וכמה מן הפלא הוא זה שראו אלה החכמים לפרסם ביחוד שיש לנו רשות לפרש המשנה כשכלנו וידיעתנו! כאלו יש אדם בעולם אשר יטיל ספק בזה, אם יש רשות לאדם להשתמש בשכלו ותבונתו? מיום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ונתן לו את הנפש הטהרה אשר בו יבין בדברים ויבריל בין אמת ושקר הלא עם הנפש נתן לו גם הרשות להבין ולדעת ועם הבינה והדעת גם הרשות להשתמש בהן.

אך עוד יותר מזה נפלאות היא ממנו ורחוקה היא אשר עשו תנאי בדבר כי במקום אשר ישתנה הדין לפי פירושו אין אנו רשאים לסמוך על הכרעה בינתנו ופירושו אף אם נתברר לנו כי הפירוש שפרשנו רק הוא ולא אחר הוא הצודק והאמתי, ואף אם נתקיים לנו הדבר כמופת חותך כמופתי חכמי המדות. אם כן הוא נפשנו ובינתנו מה תהיה עליה? מה יסכן לנו דעת אם על דרכנו לא יגיה אורה? הן דבר ברור הוא למעלה מכל ספק כי יש בתלמוד פירושים אשר לא יתכנו לפי פשימות של המשנה ואמתת כונתה, ועד נאמן לנו על זה אחד מגדולי הרבנים האחרונים אשר כמהו לא היה בזמנו הוא הרב רבי אליהו מוילנא אשר אהב את התלמוד בכל לב ונפש ובכל זאת לא עצם עיניו מראות כי לא כל פירושי הגמרא בניים על יסודות חזקים, ואמר בפירוש כי במשנה יש פשט ודרש ובעלי התלמוד אחוו לפעמים את הדרש והניחו את הפשט (ס' בינת מקרא בשם רא"י). ורמז לנו בדבריו האלה כי מה שעשו בעלי המדרש עם הכתוב כן עשה התלמוד במשנה, וכאשר לפי דעתו פירשו הכתוב לפי הדרש „למצא כל דבר הלכה בתורת ה' כהררים התלויים בשערה“ אף כן אחוו את הדרש בפירוש המשנה יען כי לדעתו: כל דברי האמוראים שבשני התלמודים וכל התוספות והברייתות במשנתנו רמזים נהירין וברירין (עליות אליהו ד' ויילנא 1874 צד ט"ו הערה י"א). על כל פנים מבואר מדבריו כי הבין בלבבו שלפעמים פירושי התלמוד

התלמוד לא יתנו לנו אמתת כונת המשנה ויש משניות אשר לא כונו מעולם אל מה שפירש בהן התלמוד. ובהיות כן הכי אין שורת הדין ומדת הצדק לוקים? אם נאמר שיש פירושים בתלמוד אשר כל שכל בריא יודה שאינם אמה ולא השיגו כונה המשניות על אמתתה ובכל זאת נחזיק הפירוש המעוקל ההיא להיות לנו למדה להלכה ולמעשה? הן אמנם כי נוכל לאמר אחרי שכל חכמי ישראל הסכימו על התלמוד יעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע על כן כל עוד אשר ההסכמה ההיא קיימת וכל עוד אשר הוא חק בישראל שאין להוסיף עליו ואין לגרוע ממנו מחויבים אנו לקבלו עם כל מומיו ונחזיק כל היוצא מפיו קדש אפילו אם הם מוטעים אפילו שיוגנים ואולי אפילו מזידים, ונלך אחריו אף אם הדעה מכרעת הפוכו. למה הדבר הזה דומה לחקת משפט הדיומית אשר אף אם נתברר לחכמים יודעי משפט צדק ובקריאים בחכמת הדתים על איזה חק מן החקים כי הוא בנוי על יסודות רעועים והקדמות כוונות, ויודעים בנפשם כי זה החק לא אמון בו מפאת היותו מוכחש מן השכל ומן ההגיון האמתי ועל כן גם לא יתכן לפי מדת הצדק והאמת לעשותו לקו ולמדה בפועל וכמעשה, ובכל זאת אם אחד מאלה החכמים החושבים כי זה החק לא נוסד בצדק ובמישרים נקרא להיות שופט במעשה בכח החק הזה, ודאי הוא כי לא יטא ימין או שמאל מן החק ההוא אף שלפי דעתו והברתו אינו צודק, ולמה זה? יען כי היה חק קבוע וקים במדינה, והגמיון יורנו זאת כי יש שופטים בארץ אשר לפי הכרתם המדעית חושבים כי אין זכות וצדקה לשופטים אנושים לעניש אדם בנפשו ולתת על חטא יהיה איזה שיהיה משפט מות, ובכל זאת אם היו דיינים בדבר אשר לפי החק הקבוע הוא מחטאות האדם אשר נתן עליהן משפט מות, לא שעו אל הכרתם המדעית וידונו את החוטא במיתה כפי החק הנהוג. ועתה אף כן הדבר הזה. אף שהתולדה החקית אשר הוציאו בעלי הנמרא מן המשניות לפי פירושם בהן אינה צודקת יען שהפירוש אינו צודק לא נשעה אל זה כי אם נאמר שהכרעת התלמוד היא לבדה תהיה לנו למדה בין אם צודקת בין אם אינה צודקת יען כי היא חק קבוע לאומה היהודיה. אמנם הדמיון הזה לא יצדק רק אילו התלמוד ביום הוסדו היה דורש מאתנו בפירוש שיהיו כל פירושי והויותיו כחק עולם, ואילו רב אשי וחבורתו שסדרו את התלמוד היו גוזרים על כל הבאים אחריהם שכל דבר ודבר בסדרו הוא חק ולא יעבור ומאז והלאה אין אדם רשאי להרהר אחריהם. ואילו החכמים שבאו אחר התלמוד באמת החזיקו כל דבור ודבור ממנו כחק עולם מכלי הוסיף עליו ולגרוע ממנו. ואילו באמה לא נטו ימין או שמאל מכל פירושי ולא הכריעו לפעמים כדעתם והתכו הדין נגד הכרעת התלמוד. אבל אם כל התנאים האלה לא נתקיימו אז בצדק נאמר כי פראש ומראשון נתן התלמוד להדרש ונמסר הדבר לחכמים, ומשנשלם התלמוד לא פסקה חכמת התלמוד והשתלשלות התורה שבעל פה קיימת.

והנה כל משכיל דורש את הספרות התלמודית כדעה נכונה יודה כרצון כי כל התנאים האלה לא נתקיימו בשום ענין. התלמוד ככל חלקיו הגדולים והרחבים לא יבקש לנפשו הצדקה לשים במחקריו ובפירושי גבול לשכל כל הדורות הבאים חק עולם ולא יעברנהו, ועל כן כשהשלים רב אשי את התלמוד, הבאים אחריו לא טמנו ידם בצלחת והוסיפו וגרעו. וגם אחר רבינא שהשלימו במלואו ובא רב יוסי וחתמו, לא חתמו מפני שהיה ברור לו ולכל עורויו כי החכמה באה עד קצה וכבר נסתמו מעינותיה, כי אם מפני שרבו הדברים לאין קץ וראו שהזמן דורש לתת בספר את כל הנמצא אתם מחכמת הקדמונים לבל תשכח מפי זרעם אבל לא עלה על לבם לסתום (ידיד חיג)

לסתום חכמתו. ואף על כן גם אחרי חתימתו לא נמנעו החכמים להוסיף על דבריו או גם לגרוע ממנו כאשר יבואר לפנינו. ואף כפנים הספר עצמו לא נמנעו המאוחרים להוסיף דברים, וכן העיר רב שירא נאון באגרתו כי רבנן סבוראי אשר עמדו אחרי חתימת התלמוד עוד הוסיפו עליו¹). ואם נתבונן נקצת הוספותיהם שהוסיפו הסבוראים נמצא שלא לכד דברים שלא דבר מהם התלמוד הוסיפו כי אם גם דברים בחלוף ממסקנת התלמוד²). וכבר ראינו מזה כי מה שאמרו: עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע אך נאמר לרוח. ואמנם מלבד ההוספות שהוסיפו רבנן סבוראי או שנתיפו בהתלמוד מדבריהם, יש בו גם תוספות דברים שהדשי הגאונים, ובפרט נמצאו בו הרבה דברים מפירושי רב יהודאי נאון אשר סופרי הגמרא פתקום בעיקר הגמרא (אסיפת זקנים ב"מ ב); וכן יש בו בכמה מקומות דברים לקוחים מהלכות גדולות³). ונאמן אלינו הרב רבי יונה החסיד (ברכות פ"ו שמעתין דצוף) שהעיד על נוסח הגמרא שלנו אף על פי שכתוב זה הלשון ברוב הגמרות אינו מנוסח אלא פירוש הוא והגאונים הראשונים כתבו אותו בגמרא. וגם הראיתי במקום אחר (בבחורי תולדות רש"י צד 23) שעל כמה דברים הנמצאים בתלמוד בכל הספרים נחרך הדין מפי רש"י שהם היוצניות ומצאנו שאומר על גרסא שהיא כתובה בספרים שאינה מן הספר אלא שהיא פירוש ונכתבה בספרים (ביצה לד; ערכין יב; יומא ד.). ולפעמים יאמר על הענין עצמו שהוא מעות ואינו מן הספר ותלמיד מועה שהוקשה לו כתיבה בגליון ספרו וכתובה הסופרים בפנים (שבועת ג); ואומר: ו תו ס פ ת וז גרסת תלמידי תרביצאי ושעו (זבחים קד). ואומר במקום אחר: גרסא זו הכתיבה בספרים משובשת היא ועל ידי פרשנים מועים שלא היו בקיאים בשמועה ופרשה בשבוש לתוך הגרסא (כריתות ד.). ועתה נוכל לדון אם בדברים משובשים ומיטעים תקראנה כאלה על אחת כמה וכמה שקרה כן בדברים אשר לא נוכל להכירם על ידי שבושם, שודאי וודאי נתוספו בו דברים בזמן מאוחר ואנחנו לא ידענו למי הם ומי היה מחוללם. והמנהג הזה שבעלי הפרושים והפסקים הוסיפו בגמרא לא פסק בשום זמן וכל ימי הרבנים אחרי הגאונים עד אחרוני הרבנים נתוספו דברים בתלמוד או נגרעו ממנו. הנה בהשובה שהשיב הרב רבי אברהם בן הרמב"ם

לרבי

1) הרב בעל ס' חבירות ר"ש מקונן כתב רבנן סבוראי היו אחר חתימת התלמוד ולא הוסיפו וגרעו ממנו ומ"מ נמצא בדבריהם בתלמוד שהוסיפו על הבור רב אשי, ומי תנס ויבן את זאת שיאמר אדם שלא הוסיפו ובתנן כדי דבור יאמר שהוסיפו, תן ולאוי בנישיתא אתת!

2) סוגיא שלמה ריש קדושין עד בכף סגולת היא מרבנן סבוראי כן כתב רש"י. ועי' בקרא הדורות כתיבתו כשם העמוד דרב תנאן נאון הני הויה דהאשה נקנית. והנה כל ניקר ג"ג. ועי' בקרא קיחה פסדה עפרון סקורה כתיבה זו ונגר שפת הנב' דילוף מוצאה חנם אין כסף. ואם ששם (יא). קאמר נמי גמר קיחה קיחה מש"ע גרסא שגם זה הוא תיקון מאוחר כדמוכח בכפרות (ג); דמיית כולת תך סוגיא כתיבה וכלשונה וקאמר. דכתיב ויצא חנם אין כסף במקום שהג' בקדושין, גמר קיחה קיחה מש"ע. והפעם מפני שבמדר קדשים לא חלו ירי המניות כל כך ונשארת תני' העיקרית. וכבר העירוני ע"ז בספרי מדות ספרים לטכילתא פ' ששמיים פ"ג ובכזורים ח"ב במסארי תלמוד לוסד וזלסר. ובאסיפת זקנים לב"מ ב"מ רומן על דברים שהוסיפו רבנן סבוראי. והרשב"ם כתב כל פריך רב אחאי או פמיש ר"א הוא רב אחא משבטא בעל השאלות עי' כתובות (ב); תר"ח פשים ואף שלענין ר"א משבטא אין דכריו נכונים מ"ס סבורא פמה שחרשב"ם התוקן לבעל השאלות כי לא הית תיבה בעינו על שפמ"א כשכתא נמצא הוספת נבמ' ובל"ם מדעתי כי כן דרך החכמים שאחרי התלמוד להוסיף בו דברים מדעתם. ובקדושין (ג). נסמנו כל המקומות אשר הובא בהם פריך ר"א, ומקצתם תראה שנפת לגמרי מפי הגמ' וכבר רמזתי על זה במסארי הנזכר. וראיתי ביארהובך לתר"ח נחום ברילל הנזכר צד 25 ותלאת ששער הדגהו פריך רב אחאי שבש"ס מכונים על רב אחאי בר תנא סבי חתים פמיה מרבנן סבוראי הראשונים.

3) עי' ברכות (לו) והלכתא כסר ב"רא עד גינהו, כלו מבעל הלכות גדולות וכ"כ תרא"ש. ושם (לו). כתבו רש"י תוס' והלכתא שכתוב בספרים ל"ג דלשון ה"ג הוא. והנה בספרים שלנו שבדפוס ליתא ובל"ם נחלק מן הספרים ע"י רש"י תוס', אך בכ"י מינבנין ופרים נמצא תך והלכתא עי' ד"ס ח"א צד 196 אות ק' מוכח שכלל הספרים הקדמונים היתה זאת ההוספה. וע"ע ברכות (לו). לח. בפרש"י. ועי' פסחים (ת); והלכתא כותיה דשמואל, מוכח מכל הפוסקים דליתא מן הגמ'. וספני זה סבת קרובה יש לנו לספק על כל אותן המקומות שנאמר בש"ס; והלכתא, וכן הלכתא ולית הלכתא וכו"ב מן הלשונות הוספות מאוחרות תן אם לא שמוכח מתוך חננין שהם מעצם הגמ' ושארם איהו מן האמוראים.

(ד"ר ח"ג)

לרבי דניאל הבבלי (שו"ת ברכת אברהם סי' ט') כתב לו: ואם היא בספרים שלכם הגיהו אותם שמה פירוש הוא למקצת מפרשים כמותכם ונכנס בתוך לשון ספרי התלמוד שלכם שהרכבה מקומות בספרי הגמרא כך. ומצאנו בתוספות הצרפתים (ב"ב ב: ד"ה וכיון) שהביאו קושיא ותירוץ בשם הר"י ואמרו על זה: ויש ספרים (כלומר ספרי הגמרא) שמקשה ומתרג' בן להדיא בשלהי שמעתין. והרב ר' שלמה בן אדרת (חי' חולין נא:): כתב על אחת מן ההלכות בהלמוד: הא תוספת הוא שנתוסף במקצת ספרים מבעלי הפסקים ולא מעיקר הגמרא.

ואמנם יותר מכל אלה הראיות יגלה ויראה לעינינו כי היה משפט הרבנים להוסיף או לגרוע אם נתן לב על החלופים העצומים בנוסחאות ספריהם. ומאין באו אלה החלופים? הלא לרוב לפני שהרבנים הגיהו בספרים מפני קושיא ותמיהה והוסיפו לפעמים על הנוסחא שלפניהם או החסירו ממנה. וגדולי המפרשים הראשונים לא עשו בנפשם שקר להכחיש זאת כי אם הודו בפה מלא כי לסבה הזאת נולדו נוסחאות חדשות בספרים. הרב רבי זרחיה הלוי (מאור פסחים פ' ע"פ) כתב ויש מוחקין כרייתא זו מן הספר לגמרי מפני שקשים עליהם הדברים הללו, ובמקום אחר (שבת פ"ב) כתב: ומשום דקשיא להו יום טוב שבשו הספרים והגיהו יום הכפורים. ורבנו שלמה בר יצחק הפרשן הגדול מלאו לבו להרחיק מן הנוסחא ולגרוע מאמר שלם מהספר עם שם אומרו מפני שלפי דעתו והכרתו עצם הדבר אין לו קיום⁴). וגם בדור מאוחר קרוב לחמש מאות שנה אחריו קם אחד מהרבנים ועשה כמעשהו. והוא הרב ר' יוסף קארו (ב"י יו"ד ריש סי' ל"ג) שכתב על הלכה אחת בדיני טרפות אשר מקצת הפוסקים הביאוה בשם הגאונים בזה הלשון ובנוסחאות דיון איתא כגמרא בשם ר' זירא ודבר פשוט הוא דהגהה היתה וכתבה הסופר בפנים וקראה בשם ר' זירא. וכבר בררנו הדבר במקום אחר (תולדות רש"י צד 22) כי גם רבנו שלמה לא חדל לעשות הגהות בתלמוד ולשנות גרסת הספרים מדעתו ומסכרתו אם ראה שהגירסא אשר בספרים אינה מתפרשת בשום אופן בדרך הפשוט, ועל כן כשהיה מתקשה בלשון הכתוב בספרים ואינו יכול להעמידו גרע הגרסא מן הספר והעמיד אחרת מדעתו (חגיגה יט: חולין ע"ג). ואמנם אך למותר הוא להאריך בדוגמאות על דבר הנודע לכל חכם תלמודי. ומי לא ידע שבהרבה מקומות הכניסו דבורים ומאמרים מפירוש רש"י לפנים הגמרא⁵). ודבר זה היה מתמיד והולך עד הדורות האחרונים (תולדות רש"י שלי צד 24). ועתה יוצא לנו מכל זה כי מיום שנשתיים התלמוד לא נמנעו חכמי הדורות להוסיף או לגרוע בתלמוד פעם בכונה ופעם בשגגה, וגם לא חדלו לפעמים להעביר נוסחא אף שהיא בכל הספרים ולהמציא אחרת משקול הדעת ולהעמידה במקומה וכל זה הלא הוא תוספת וגרעון ועל כן לא יעלה על דעת משכיל נאמן על דבר אמת לקחת המאמר „עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע“ דברים ככתבם, אחרי שהמציאות יכחיש זאת.

אמנם:

4) עיי' שבת (נתי): אר"ג בר יצחק בני כתיב ותכתיב סעבירוס אר"ח בריה דר"י מעבירוס כתיב ופרש"י קשת בעיני שם תחכם תזכור כאן כי אוסר אני שמעות גדול הוא ול"ג לח להא מלתא שהרי בספרים נוגהים סעבירוס וכו' ופי' הדברים הללו שק' לרש"י למחוק מפני שהזכירו בשם חכם ואע"פ סחוק.

5) עיין בחדושי מהרש"א ברכות י' (כ"ד): שכתב וגי' תנסרות שלפנינו... ספרש"י נכתב בגמרא. ושם (כ"ב): מדברי תנאים נראה דאין זה מן התלמוד והוא מפני ר"י שבתוס' נכתב בגמ', וכן כלל במהרש"א, ועיי' במהרש"ל חולין דף י' ד"ה אי נמי חאי אינ' נראה בעיני שאינו מני' תנאי' אלא מינה בת מן הפירושים ולשון רש"י הוא. ובזבחים (סד), אמר רבא מי כתיב ימצת ימצת (בנפול) כתיב דמילא משמע מלות סמי ל' משמע נראה שאינן מן הגמרא ותוספתו ע"פ פרש"י שמי' השתא דכתיב ימצת משמע נמי לענין הזאת דמסילא יהיה דם מצו אצל היסוד. ובברכות (ת): ומשום מעשה דרב פפא דר"ם אול לגבי ארסית וכו' וזאת המעשה הוספה ע"פ מ' רש"י שם, ובפסחים (ק"ב): ברש"ם וכו"כ כן בהפפתח לר' גמים (ג). שאמר זה

ואמנם נראה ברור כי לא לכך זה נקרא הוספת וגרעון אם הוסיפו או גרעו בספר התלמוד ובנוסחאותיו כי אם גם זה בכלל הוספת וגרעון, אם דחו מהלכה דברים אשר מבוארים בתלמוד שהם הלכה אבל דחום מפני שלא ישרו בעיניהם או מפני שחשבו שהיסוד אשר לבנו עליה הוא רעוע ובלתי צודק. שנים מן החכמים אשר הם עמודי התורה בדורם ובכל הדורות שלאחריהם יתנו עדיהם ויצדיקו דברינו, והם הרב רבי יצחק אלפסי ותלמידו תלמידו הרב רבי משה בן מיימון. דבר נודע וברור הוא כי זה בחבורו „הלכות“ וזה בחבורו „יד החזקה“ שניהם לרבר אחד נתכוננו אף אם דרכיהם שונים זה מזה. והוא שהרי"ף שם למטרות לעשות קובץ מכל ההלכות והדינים והחקים הנוהגים בזמן הזה ואשר יעשה אותם האדם הישראלי על פי התלמוד. ותכלית זה הקובץ היא שיהיה ביד המעיינים והמורים חבור שלם כולל כלל כל התורה של התלמוד ותמציתו המוסכמת לו להלכה. והרמב"ם בספרו יד החזקה גם הוא שוה המטרה הזאת נגד עיניו רק נתן לצורה אחרת, והבדילו מהלכות הרי"ף גם בזה כי קבץ על יד גם ההלכות שבתלמוד אשר אינן נוהגות בזמן הזה והעלן על ספרו, ובפירושו הודיע לנו שכונתו בחבורו לחבר דברים המתבררים מכל ספרי התורה שבעל פה עד שהיה התורה שבעל פה כלה סדורה בפי הכל ולא יהיה אדם צריך לחבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל אלא יהיה חבור מקבץ לתורה שבעל פה כלה (הקדמה לס' יד החזקה). והנה הכונה הזאת בכל חלקיה אשר הודיע הרמב"ם בפה מלא מוכחת גם מתכונת חבור האלפסי בהלכותיו. ועתה לפי זה מבואר כי שניהם האלפסי כמו המיימוני הניחו בחבוריהם קובץ כל הדינים שבתורה שבעל פה ואין דין מדיני ישראל אשר לא מצא בהם מקומו. באלפסי כל הדינים הנוהגים בזמן הזה ובמיימוני אף אותם הדינים אשר אינם נוהגים בזמן הזה. ויוצא לנו מזה משפט צדק כי לפי דעתם וכונתם קבצו בספריהם כלל כל התורה שבעל פה, וכי כל הדברים אשר לא נתנו להם מקום בספריהם לא החזיקו בכלל הדינים מדיני ישראל אשר אין לזו מהם. ועתה אם נמצא שאלה החכמים השמימו קצת דברים אף שלפי מסקנת הגמרא הם הלכה, הלא צריכים לשפוט מזה כי לא נתנו הסכמתם עליהם ומדעת עצמם דחום מהלכה. והנה דבר ידוע הוא שהרי"ף השמיט הרבה הלכות שהן קבועות בגמרא מחבורו, ואף אם נואיל לרבריו מפרשיו האומרים שלפעמים השמיט דבר שהתיר התלמוד מפני שלא רצה לפרסם היתר כדבר משום עמי הארץ (בעל המאור שבת פ"ט) הלא כרוב השמטותיו אינו כן). ואמנם עוד יותר ממנו השמיט הרמב"ם דברים אשר לפי התלמוד הם הלכה ברורה ואין צורך לפרטם כשכבר העירו עליהם כל מפרשיו. ואין להתנצל בשכחה כי מצאנו שקצת ענינים שלמים חסרים בספרו אשר מענינם ניכר שהשמיטם בכונה כמו כל דיני זוגות (פסחים קטז – קי"א), וכן רוב ההלכות הנוגעות באמונת השדים ורוחות ומזיקין ובשאר אמונות טפלות כמו עין הרע והחלוטיות והטבתם⁽⁷⁾. ועתה אחרי הדברים והאמת איך יעלה על דעתנו כי הראשינים לא הוסיפו על התלמוד ולא

המטרה בקבלת בידו מרבנו חושאל. ושם (יז). למה נמטו אהלים לנחלים דכתיב כנחלים נמיו כאהלים נפע ה' הק דכתיב וכו' הוא ספרש"י ותוס', ועי' בהמפתח (יד): שם מוכח שלא היה כן בגמרא.

(6) עי' בס' המאור לד' ורחיח הלוי שרומז על כל ההלכות הנשמטות מתוך חבור האלפסי. וארכיבו פה על קצתן. עי' ברבות פ"ג בדין תרתיר כדבור דמי. ועוד שם במאור פ"ד בתחלתו. ובפ"ו במשנה היא אובר על המונגר, ושם פ"ו בהסאור ובמלכות ח' לרמב"ן ועי' עוד שבת סוף פ' ר"א דמילה בתסאור ובמלכות, ובמאור בסוף יומא וכן נמצא במקומות הרבה. ועי' בתולדות רש"י שלי צד 87 בהערה סי' ס"ב. (7) דוגמאות פרטיות מכל אלת ההלכות שרחה הרמב"ם מתלכת, נגד התלכת המצא במאורי תולדות הרמב"ם שבס' בית תלמוד שנת א' ונדפס בחבור מיוחד הנקרא בשם תולדות גדולי ישראל מחברת א' צד 20 בהערה 24, 25, 26, 27. ועי' שם צד 22 בהערה סי' 13.

(דו"ד ת"ג)

ולא נרעו ממנו ועל כן כבר מבואר מכל זה כי המאמר: עליו אין להוסיף וממנו אין לנרוע אך נזמא הוא ובאמת הוסיפו וגם נרעו.

עתה נתן לב אל פירושי הראשונים במשניות אל דיניהם המיוחדים ואל מדרשיהם שהמציאו ואל גזרותיהם ותקנותיהם, כי מכל אלה נראה ברור כשמש מה סיבו של המאמר הנזכר אשר אנו דנים עליו. אילו הכלל הזה: עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע חק הוא אשר אין לסור ממנו ימין או שמאל או כל פירוש במשניות המתנגד אל התלמיד וכל תולדה היוצאת מן הפירוש שהוא נחשבו כהוספה או נרעון בחק התלמיד, וכל שכן שנחשב כהוספה אם יוציאו הלכות ודינים חדשים בכח מדרש חדש או מסברה ושקול הדעת מבלי שום לב אם יש לו ראייה מן התלמוד או לא. ואולם באמת נמצא בדברי הגאונים הראשונים ענינים הרבה מכל המינים האלה. הנה מר משה גאון החליט הלכה: אין הבכור נוטל פי שנים בנכסי האם דאמר קרא בכל אשר ימצא לו ולא לה (שערי צדק ח"ד ש"ג סי' י"ח) ואמנם מדרש זה נדרש בנמרא בשם אביו והקשו עליו וסתררוהו ונמרו בשם רבא מדרש אחר ולו משפט הבכורה משפט הבכורה לאיש ואין משפט הבכורה לאשה (ב"ב קיא:) וכן מסקנת הנמרא ואחריה נמשך גם סתם התלמוד במקום אחר (בכורות נב.) ובכל זאת לא שעה אליו מר משה גאון והחזיק מדרשו של אביו ובלי ספק ספני שלפי דעתו הוא פשוט ומושכל יותר משל רבא על כן בחר בו אף בהתנגד למסקנת הנמרא. והגאון רב סעדיה הפתימי אמר בפירוש (ש"צ ח"ד ש"ד סי' נב ע"מ בהקדמה) אף על פי שאני יודע (בגזון השאלה שנשאל עליה) מה שהוסכם עליה הנמרא ואיך האמוראים מעמידים ההלכה הנשנית בכרייתא אף על פי כן מקום הניחו לנו גם אנו להעמידה כך וכך הן אמנם כי יש מן החכמים האחרונים (ע"מ שם) אשר ראו דברי רס"ג וחשבו שזה הגאון צריך התנצלות על שפירש בהתנגד אל התלמוד, או אולי לא חשבו כן בלבם — ואין אדם יודע מה במטמוניות של חברו — אך ממורא בשר ודם פן יחסדום המתחסדים חפאו עליו דברים אשר לא כן באמרם כי לא עשו הגאונים כן כי אם במקום אשר על ידי הפירוש לא ישתנה הדין, אבל אין אלה כי אם דברי רוח. אם נדרוש על הדבר בדברי הגאונים בבחינה נאותה או מהר יתברר לנו כי לא כן הוא. הנה רב יוסף בן אביתר גאון (חמדה גנוזה סי' קמ"ג) אמר לענין הורשת שבועה לבנים: ואף על גב דאמר רב חמא השתא דלא אתמר להכתא לא כרב ושמואל (אין אדם מוריש שבועה לבניו) ולא כר' אלעזר (אדם מוריש שבועה לבניו) דעבד כרב ושמואל עבד דעבד כר"א עבד, השתא כרב ושמואל עבדינן. ודבריו מי שעושה כר"א הלא מחזירים אותו ונאמר שאין דינו דין אף שזה מפורש נגד מסקנת הנמרא. ובשם רב יהודאי אמרו (מרדכי שבועות סוף הל' נדה ובסמ"ג) שלמד טבילת נדה מן התורה קל וחומר ממגעה, ולשמתו נדחה מדרשו של ר' עקיבא אשר דרש והדוה בנדתה בנדתה תהיה עד שתבא במים (שבת סד. ת"כ ותוספתא) וקיים מדרשם של זקנים שדרשו והדוה בנדתה שלא תכחול ושלא תפקום, וזה נגד שמת תלמודנו, ועוד זאת הלא אין קץ לכל הדברים אשר חרשו הגאונים להוציא הלכות ודינים חדשים על ידי מדרשיהם או בסברה ובשקול הדעת מבלי שום לב אם ימצא להם ראייה מן התלמוד או לא, אם משמעות הנמרא מסכימה לדבריהם או סותרת אותם. רב יהודאי ואחריו רב פלטי הגאונים התירו יבמה שנפלה לפני מוטרד מן החליצה וסן היבום ספני שלא נקרא עליו יקרא על שם אחיו (ש"צ ש"א סי' כ"ט מור אה"ע סי' קנ"ו בב"י), ורב נמרוני גאון פסק שמי שיצא מן הדת אינו יורש אביו ולמד כן ממדרש הכתוב (ש"צ ח"ד ש"ג סי' כ"ה חמדה גנוזה סי' נ"ב). ורב נחשון גאון התיר לכתחילה להושיב

להושיב דיין סומא בשתי עיניו אם הוא חכם ונכון ורבים צריכים לו (ש"צ ח"ה ש"ז פי' י"א) אף שמשמעות סוגית התלמוד אינה כדבריו (גדה ממ). ורב האי גאון פוסל את העבר לשבועה מפני שפסול לעדות בק"ו מאשה ואחרי שפסול לעדות כ"ש לשבועה (שם ח"ה ש"ד סי' י'). וכתב עוד שאין משביעין אשת איש שנאמר שבועת ה' תהיה בין שניהם ולא האשה (הגהות מרדכי סוף שבועות). והרי"ף כתב שאמרו בשם רב יהודאי הלכה בשומרת יבם אשר כבר דחיה הראשונים מפני שאין לה יסוד בתלמוד והרי"ף מסכים עם החולקים מפני שאין מניחים תלמוד ערוך ללכת אחרי הסברה (יבמות פ"י) מבוואר מזה שהגאון לעצמו הניח תלמוד ערוך והלך אחר הסברה. ובדרך כלל יספיק לנו עדות הגאונים עצמם שהעידו שכמה דברים בדברי הגאונים שהחלימו להלכה אף שאין להם ראיה מאיזה מקום. כן אמר רב שרירא שבזמנו היו בנייהם תלמידים אשר חלקו על הגאונים ואמרו מנין להם דבר זה ומוציאים ספריהם. . . . ולא השיגו אפילו דבר קטן ממה שהשיג תלמיד מתלמידיהם. . . . ואע"פ שאומרים הכי היא ואין מביאים ראיה סאיוה מקום הוא אין לחוש על דבר גדול או קטן (הקדמת ש"צ). וזה הודאה ברורה כי יש בדבריהם אשר אין להם ראיה מאיזה מקום. גם בגזרותיהם ותקנותיהם נמצא שיש בהם אשר אין להם מקור בתלמוד או גם מתנגד לו. ואף שרב שר שלום השיב לשואליו שאל יחוש לגזור דבר שלא גזרו הראשונים שכל דבר שלא גזרו הראשונים אין אנו גוזרים (ח"ג סי' ע"ז) מעשי הגאונים יכחישהו. הן רב האי כתב לשואליו שאין להשביע אדם בספר תורה משרבו נשבעים לשקר (ש"צ ח"ה ש"ד סי' כ"ב). ורב נטרונאי כתב: אם נמצאו חומים בריאה אע"פ שאין מקומם ניכר ואין בהויין כחוט השערה יש לחוש ויש לחוש דאמרינן הא סריכא בת יומא היא (ח"ג סי' ט"ז) ובשם מר רב צדוק אמרו: האשה שילדה בקושי ולא ראתה דם בשופי צריכה לישב שבעה נקיים אף שלפי הגמרא (גדה לו:י) אינה צריכה זה אינו אלא בדורות הראשונים שהיתה חכמה בבנות ישראל ועכשו אינן סבחינות בין קושי לשופי (ח"ג סי' ס"ח) וכמה גזרות גזרו בענין ספירת הנדה והיולדת (ע' רמב"ם ה' איסורי ביאה פי"א ה"ו הט"ו מן הגאונים). וכן מספר גדול מתקנותיהם מתנגדות להלכה הקצובה בגמרא כמו: תקנתם לענין סודרת (ש"צ ח"ד ש"ד סי' ט"ו רי"ף כתובות פ"ה ובכ"מ). ותקנת רב הונא בר מר יצחק בהסכמת גאונים בכל לגבות בעל חוב וכתובת אשה מן היתומים מן הממלמלין (הגהת מרדכי סוף כתובות), תקנת רב יהודאי שלא להתיר שבועה (ח"ג סי' ע"ה) במול כתובת בנין דכרין (מרדכי כתובות פ"ג). ועוד הרבה תקנות כאלה. מכל זה נראה כי אף שהגאונים קבלו עליהם ללכת אחר התלמוד לבעבור זאת לא קראו עצרה לנפשם לבלתי עשות גם הם כמעשה חכמי התלמוד, לפרש המשניות אף בהתנגד אל הגמרא, לררוש הכתוב ולהוציא ממדרשם תולדות להלכה, ולחדש דינים והלכות משקול דעתם אף כשאין ראיה מן התלמוד או אף בהתנגד לו, ולגזור ולתקן אף בעקירת דברי התלמוד. ומה נשפוט כי הוסיפו וגרעו וחשבו כי אף שנסתיים התלמוד לא נחתמה חכמתו ולא פסקה השתלשלות התורה שבעל פה ולא במלה וזכותם לעשות גם הם כמעשה בעלי הגמרא.

הדרך הוה לא היה מיוחד רק לגאונים לבד כי אם גם הרבנים שבאו אחריהם עשו כמותם וברו להם לפעמים דרך בפירושי המשניות אשר לא שערום בעלי התלמוד. הנה מצאנו כלל גדול אשר קיימו וקבלו כל התלמודיים והוא הכלל: אנן אשנויא דחיקא לא ניקום ונסמך. זה הכלל היה להם בכל עת התנצלות אם סרו מן הגמרא להכריע כשקול דעתם. וממנו נראה כי שפטו בכל עת את משאו ומתנו של התלמוד לפי ראות עינם והכרעת שכלם. כי לולי זאת מי הכריע אם השנויא הוא שנויא (דו"ד ח"ג)

דחיקא או לא. ובהכרח שהם הכריעו ומה שלא היה ישר בעיניהם היה בכלל שנויא דחיקא ואף לא סמכו עליו. הנה כן מצאנו להרב ר' יצחק אלפסי שאמר על תירוץ הגמרא העומד במסקנא: האי פירוקא שנויא בעלמא הוא ולא סמכינן אשנויא ולא מפיקין מתניתא מפשטה (ברכות פ"ה) וכיוצא בזה כתב הרשב"א (שבת קמט). אף על גב דשניא . . . אשנויא דחיקא לא סמכינן. ומעדות הרי"ף שמענו שהעיד על קדמוניו שאם „שקלי וטרו (במתניתין ובגמרא דילה) ולא סלקא להון כל עיקר וכיון דחוי דלא סליקא להו כהוגן הדרי לשקול הדעת" (כתובות פ"י). ובכמה מקומות ברי"ף מצאנו כי פירש משנתנו שלא כפירושו הגמרא וכבר העיר על זה ר' זרחיה הלוי בספרו המאור (ערובין פ"ה פ' עיר של יחיד). ואחד מאחרוני הרבנים גם הוא תמה על דרך האלפסי בזה אשר פירש פירוש חדש במשנה מה שלא פירש שום אחד מהאמוראים, ולא עוד אלא שפירושו הוא הפך פירושו האמוראים (תוס' יו"כ יומא פב.). והרב בעל תוספות יום טוב התפלא גם הוא על הרי"ף מנין לו לפרש מעמא דקרא מלבו ול הוציא דין מכח אותו העם שהוא דלא כמסקנת הגמרא (ריש ספרו פלפלא חריפתא). ואלה החכמים אנשי חיל היו בפלפול ולא מצאו ודיהם לפשר את האלפסי עם הגמרא והניחו בתימה, ובאמת אין בזה לא תימה ולא פלא בשומנו על לב כי כן היה לפעמים דרכו ללכת אחר שקול דעתו אף בהתנגד לגמרא. אף כן היה מנהגו של הרמב"ם, במקומות הרבה סמך על דעת עצמו ועשה פירושים למשנה נגד בעלי הגמרא ואף אם על ידי פירושו ישתנה הדין⁽⁸⁾. וכן דרכו לפעמים בספרו יד החזקה והתוכח עמו על זה משיגו הרב ר' אברהם בן דוד. ומצאנו במקום אחד בהשגות שכתב: זה המחבר גמרא הוא עושה מדעת עצמו (ה' יבום פ"ה הב"ד). ובמקום אחר הוא אומר: אין זה דרך הגמרא ורחוקים דבריו סדרך הגמרא הרבה (הל' גזירות פ"ט ה"ח). ועוד אמר: מה שכתב אין בו טעם והוא הפך הגמרא שלנו (ה' תרומות פ"ג ה"ט) או: אינו תופס דרך הגמרא (ה' ק"פ פ"ה ה"ט) אין הסוגיא הולכת על דרך פירושו (ה' פרה פ"י ה"ה) ומצאנו פעם אחת שהרמב"ם מעמיד ההלכה שלא כסוגית הגמרא וגם הראב"ד מסכים עמו מפני שמעם המשנה כפשטה טוב הוא (ה' שבנים ספ"ג). ומצאנו עוד שהראב"ד דחה ברייתא ערוכה בתוספתא ולא ירד לאמר: זו התוספתא אינה מחוירת ואין למדין הימנה (ה' שלוחין פ"ה ה"ג) אי בלשון הזה אין סומכין עליה שאין מעם שלה ברור (ה' מבירה פכ"ז ה"ג). וזה הרב היה מבעית בתלמידו ולא חת מפני כל ומלאו לבו לאמר: איני נמנע לכתוב דעתי שנראה לי אף על פי שדרשו חכמים אם זרחה עליו השמש דרך משל אם ברור לך הדבר כשמש שלא בא על עסקי נפשות . . . אעפ"כ אינו יוצא מידי פשוטו, ביום אינו ראשי להרגו שאין נגב כא ביום . . . ובחיי ראשי כל מבין די לו בזה (הל' גנבה פ"ט ה"ח). ולא היה הראב"ד יחיד בין הרבנים בדבר הזה אשר מלאם לבם לדרוש דרשות בכתובים על דרך בעלי המדרש שבתלמוד כי אם רבים מן הרבנים עשו מדרשים בכתובים כדרך שעשו האמוראים ואחריהם רבנן סבוראי ואחריהם הגאונים הן אמנם שהאחרונים העמידו כלל שאין לנו לעשות דרשות מעצמנו וקוראים תימה על קצת הראשונים שעשו ועשו, אבל מי שישכיל על הדבר יקרא תימה להפך על האחרונים שמלאם לבם להעמיד כלל כזה שהוא מוכחש ממעשה קדמונינו⁽⁹⁾.

עתה

(8) כבר רמזנו על זה במאמרנו תולדות הרמב"ם במ"ע בית תלמוד שנה א' צד 168 הערה 10 ועיי' לטיל פרק זה בהערה ז' ושם הבאתי קצת ראיות ותערויות על דברי התו"ם שבינית פ"ד מ"י וברכות פ"ג מ"ב פאה פ"א מ"ה ובפ"י הרמב"ם למשנת ובגדרים פ"א מ"א. ורק הבאתי אלה הראיות אף שנמצא כן במקומות הרבה כי לערך תכליתנו די באלה, והרבה מהנבנים אחרונים האריכו בזה.

(9) גם על הפנת הזאת כבר דברתי במ"א ע"י תולדות הרמב"ם בב"ל צד 281 שמלבד הראיות שכבר

ענה נחפשה דרכם ונחקרה על משפמם ומעשיהם בבחינת סמיכתם על התלמוד הירושלמי ושאר ספרי התורה שבעל פה. הנה אם אמת נכון הדבר כי אין להוסיף מאומה על התלמוד הבבלי ואין לגרוע ממנו אף דבר אחד, אז הדין נותן שאין להוסיף עליו אף מעניני הספרים הנזכרים ממה שלא נזכר בבבלי וכל שכן שאין לסמוך עליהם במקום שיוצא מן הבבלי הפך דבריהם. ובאמת נחתך כן הדין מפ' הקדמונים. וכבר ידוע מה שכתב הרב ר' יצחק אלפסי בענין זה, שאין סומכים על הירושלמי נגד הבבלי ואין משגיחים עליו אפילו לאסור במקום שהבבלי מתיר (סוף ערובין) ושנוי הדבר במקום אחד (כתובות פ"ט) ובאפן אחר, ואמר, כי ראה לרבותיו שלא היו חוששין במקום אחד למה שהביא הבבלי על שש רבא אמר רב נחמן ומסכו על מה שנאמר על הענין הנוא בירושלמי וכתב על זה: ואנן מסתבר לן דלא עדיף הא דאמרינן בגמרא דבני מערבא סהא דאמרינן בגמרא דילן. וכדברים האלה נמצא ברוב חברי הראשונים. אך בכל זאת לא היה זה הכלל לחק בעמשה. ר"ח בן חושיאל מביא ברייתא (גמין עג.) על פי דרך הירושלמי ופירושו ותפס נוסחת התוספתא עיקר ונטה מפירוש הבבלי ונוסחתיו (עי"ש ברא"ש, החלוץ ח"ה צד 61). ורבותיו של הרי"ף סמכו על הירושלמי ולא היו חוששים למסקנת הבבלי (כתובות פט) ואף הוא עצמי שחלק עליהם בדבר הזה גם הוא הניח התלמוד ערוך שלנו וסמך על הירושלמי כשדעתו מברעת בסברתו (ערובין ספ"א עי"ש במאור). והרשב"א הביא גם הוא בשם הגאונים והאלפסי שסמכו על ברייתא שבספרי במקום שבגמרא שלנו יש ברייתא המנגדת לה ובעל הגמרא תופס אותה להלכה (יבמות קג.). ומי יסמך כל ההלכות שהרי"ף יסדן בחבורו על פי הירושלמי נוספות על הבבלי. ובדבר הזה עוד גדול כח התלמיד מכח הרב כי מה שנמה האלפסי אחת מסוגית הבבלי להיות הולך אחר הירושלמי נטה הרמב"ם שבע. והראב"ד מעיד עליו שכן משפטו כל הימים להיות סומך על הירושלמי (הל' ק"ש פ"ג ה"ו). ובמקום אחר מתרעם עליו על אשר סמך על הירושלמי נגד הבבלי שאני אין לנו כי אם הגמרא שלנו (ה' נדרים פ"ו ה"ה חרושי רשב"א נדרים מ"ו) וכן משיג עליו על שהוא סומך על התיספתא נגד הגמרא שלנו (ה' מעילה פ"ו ה"ד). ואמנם גם הראב"ד עצמו עם שהתרעם על הרמב"ם על ככה לא נשמר מזה ומפורש אמר על פירוש אחד שבירושלמי שסמכים עליו ואף על פי שיש לדקדק על זה מן הגמרא נאה ומתקבל הוא (ה' יו"ט פ"ח ה"ו) ונראים הדברים כי בימי הרבנים במאות האחרונות לאלף החמישי היה הדבר רגיל לסמוך על הירושלמי אף נגד הבבלי, שכן מצאנו שר' אליעזר בר נתן מנגמס באותם החכמים שמביאים ראייה מן הירושלמי ואין למדים מן הבבלי (ראב"ן סי' ק"ו).

ותנה נחרל ירינו מהיסיף עוד ראיות פרטיות בפנה הזאת ממה שנדולים וטובים מתכמינו וביחוד הרמב"ם היו בונים הלכות חדשות על ברייתות שבשאר ספרי התורה שבעל פה כמו תוספתא מבילתא ספרא וספרי שלא נזכרו בגמרא ולפעמים גם בהתנגדות לגמרא, כי די לנו באותן הראיות שעברו לפנינו ואשר מספרן יעלה על הרבה יותר ממאה להראותנו: כי למן היום אשר יצא התלמוד לאור לא תרלו גדולי הדורות לזקק דבריו

נזכרו לפני זה מן הגאונים, תבאנו עוד ראיות כן הרבנים שחלבו בדרך תזת ורמזתי על הרמב"ם בה' יסודי תורה פ"ח ה"א ובל"ם שם ועל ר"ח הטובא בתוס' סוטה (זו) והמרדכי בהלכות קטנות סי' תקמ"ו, והגהת סיי' פ"א מה' ציצית, ומרדכי שם סי' תקי"ח, והרמב"ם בה' ע"ו פ"י ה"ו, ובה' גזרת בתולה פ"ב ה"ו ובתלכות ערכין ותרומין פ"ו תל"א. ונעיר עוד על מדרשו של התנ"ך ר' טוביה בלקת סוכ שמביא כמה מדרשים שאזן וחקר מדעתו, ונרשים פה תהלכות שמשפירת עומר בעמידה מדכתיב בקמה א"ה בקמה אלא בקומה (פ' אמור) ובשוי"ה שערי תשובה סי' ע"ב נמצא כן בשם רח"ג ואפשר שמצא כן הנאון באיות מדרש אמנם ר"פ תיסיף (שם וסוף פ' שלח) בשם י"א שגם בציצית ובבילתא מברכין מעודד ודורש ג"ש לכס לבס.

(ד"ר ח"ג)

דבריו, להסיר בדיליו, לשהרו מסיגיו ולבקך מומיו פעם הוסיפו עליו ופעם גרעו ממנו. ומבחינה הזאת נחשבו דבריהם בעינינו כמו הסשך מן התלמוד. ואמנם אף על זאת נפקח עינינו, כי גם המחקרים והפירושים והפולפולים אשר עשו חכמי הדורות מעת שנכתבים התלמוד עד עתה גם הם תלמוד יחשבו. מה שעשו האמוראים לישר הדורים ולהשוות הפכים בדברי התנאים בתחבולות פלפוליהם עשו גם הם עם התלמוד. הן כבר הפרשנים הראשונים הוציאו לפעמים הדברים מפשטן כדי שלא יוקשה לנו מה שאמר פלוני אמורא על דב' יו במקום אחר (ר"ף ברכות פ"ב ב' פ' האוטנין). ואמנם זה התלמוד החדש אשר הוא המשך הגמרא יציץ ופרח בעוצם הפריחה בעת אשר נוסדו תוספות הצרפתים, ושם "תוספות" יורה על זה שהן דברים שהוסיפו חכמי הדורות על התלמוד¹⁰ ומצאנו הרבה דברים שמה שהוסיפו על הגמרא והסכו לפעמים כונתה אל מה שלא חשבה מעולם. ועד נאמן על זה רבנו יעקב הנקרא ר"ת באמרו, כי אלה המפלפלים משנים פירושי רבותינו ואילו יהיו מדקדקים בהלכה כפירושים לא יתכנו דבריהם (בס' הישר דף ע"ט ע"ג). ואמנם גם ר"ת עצמו לא היה נזהר מדרך הוה ואמר מפורש על כחו ועצם ידו בפלפול הסוגיות וישוב השמועות כי אפילו כשיש בתלמוד חייב במקום האחד ופסור במקום האחר אני מתרצם יפה כל שכן קושיות אחרות (שם דף ע"ח ע"ב). ומי שמתבונן בקצת מקומות בתוספותיו ימצא כי אף שכלן בחכמה עשויות ובחריפות השכל בכל זאת לבנו יאמר לנו שאין המובן האמתי כדבריו. כהשתדלות בעלי הגמרא להעמיד דברי התנאים במשניותיהם בכל מקום ואף אם יקשה עליהם להשיג זאת על נקלה הפכו בהם והפכו בהם לישבם בכל אפן והשתמרו מאד מלבטלם אף כן נהג ר"ת וכל בעלי התוספות בתוספותיהם. קושיותיהם לרוב חזקות כבזול עד שאין תשובה עליהן אבל בכל זאת לא סתרו דברי הגמרא כי בכל עת התחכמו למצא פשר דבר. ואולם איך שיהיה לא יצא זה מכלל הוספה או גרעון. כי מה לי אם ההוספה והגרעון מפורשים ומוסיפים וגורעים ברצון או אם ההוספה והגרעון כאו בלא רצות להוסיף או לגרוע כי אם מכח שנדחקו לשים בתלמוד כונה דרושית. והדוידית אשר לא חשב ולא עלה על לבו. ועתה כללו של דבר הוא: הכתוב נמסר לחכמים להדרש, המשנה נמסרה לאמוראים להדרש, והתלמוד נמסר לסבוראי ולגאונים ולרבנן להדרש. החכמים הקדמונים דרשו הכתוב כפשוטו, ושלא כפשוטו ואף נגד פשוטו ועל דרך זה הרחיבו או הגבילו התורה והמצוה, האמוראים דרשו את המשנה כפשוטה ושלא כפשוטה ואף נגד פשוטה, וזוהו יצאו תולדות עד אין קץ בהרחבה ובהגבלה, וכמו כן החכמים שבאו אחרי התלמוד פשוטו כפשוטו ושלא כפשוטו ונגד פשוטו, וזוהו נולדו פירושים ודינים וחקים אשר הם הוספות או גרעון בתלמוד ואף שהסכו דברי התלמוד לכונתם אינם מתלמוד האמוראים באמת כי אם מתלמודם, ועתה אם נצדף אל כל זה רובי הדברים שהבאנו מן מה שהוסיפו או גרעו ברצון ובפירושו יתברר לנו בלי כל ספק כי זה המאמר: עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע לא יובן כפשוטו ולא יצא מעולם לפעולת אדם.

ואמנם אם שאול ישאל אדם לאמר, הלא אנו רואים רעיון אחד מושך והולך בכל התלמוד שסותרים דברי כל אמורא ודוחים אותם מפני סברת התנאים ובכל מקום מקשים מן המשנה או הכרייתא על האמורא לבטל דבריו ועל כן נוביח מזה "שמוים תחית

10: ע"י במאמרנו תולדות ר"ת הנדפס בבית תלמוד שנה שלישית צד 84 והלאה כח שכתבתי שם מוראת השם תוספות והכנתן ביחוסן אל הגמרא. וע"י עוד שם באתי המאמר פ"ג צד 188 ותלאת עד סוף הפרק.

חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלקו על הראשונים" ואולי עשׂו כן גם בחתימת הגמרא „שמיום שנחתמה לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליה" (ת' סמרים פ"ב ה"א בכסף משנה). ואם כן המיבו אשר דברו „עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע"? על זה נשיב: אין לא ראינו ראייה, ואין העדר מעשה מופת על חסרון הרשיון לעשות, וכל שכן שמעשה שנעשה באמת שהוא מופת על הרשות לעשות, ולאף השערות ואפשרויות אינם שקולים אף כמעשה אחד וכל שכן אם המעשה יש לו שרש אשר לא ימוס. מעולם לא נמנעו חכמים לבטל דברי קדמוניהם ולדון כפי מה שנראה בעיניהם אין אחד מהתנאים אשר לא מלאו לכו לחלוק על מי שקדמו וכדין תורה עשו שנאמר אל השופט אשר יהיה בימים ההם אינך חייב ללכת אלא אחר בית דין שבימך (רמב"ם שם), ומה שהאמוראים לא נחלקו על התנאים לא מפני שלא היה רשות לחלוק כי אם שלא היה להם מה לחלוק, כי זה היה כל ישעם וכל הפצם לישר ולפשר דברי הראשונים וראו בזה חובתם מיראת הכבוד להשתדל לקיים דבריהם (עי' לעיל ח"ב שם), אבל לא יעלה על הדעת שבשום זמן ואפן ניטל מהם הרשות כי כל הרהרות לא יזיזו את הכלל יפתח ברורו כשמואל ברדו. ובערך שהכלל הזה קיים ועומד אצל האמוראים נגד בעלי המשנה כן בצדק נקיימנו גם אצל החכמים שאחר התלמוד נגד בעלי הגמרא, ולפי מה שראינו גם באמת קיימיהו במעשה רבים מגדולי החכמים, הם באמת ובתמים אהבו את התלמוד, אך לא היו לו כאוהב המכסה על כל פשעים כי אם כאוהב מוכיח מומם גם לנאהביו, הם הכדילו בין הדברים אשר יש להם מעמד ובין אלה אשר לא יתכנו בין אמרי ישר הנמצאים ובין אמרי גואש אשר הם לרוח ועלינו להורות להם ביושר לבב כי הם הראונו הדרך ישכון אור בספרות החכמה התלמודית.

ספר ארבעה עשר.

שני התלמודים, מקורות התלמוד, כתיבת התורה שבע"פ, אגדה התלמודים, ספרי סדרשי אגדה, האמונות והדעות לפי התלמוד, חתימת הספר.

פרק תשעה עשר

שני התלמודים.

המטרה אשר חבמי התורה הכינו לבכם אליה אחרי חתימת המשנה היתה לדרוש ולתור בחכמה במשנה לשים לב על דקדוקיה ופירושיה והלכותיה, על זה יורה השם התלמוד אשר הוראתו דבר הלמד מן המשנה או מדרש המשנה (לעיל פרק ד'). ועל כן גם החכמים בעלי התלמוד חדל להיות להם שם תנאים כי לא היה משפטם ומעשיהם לחבר וליסד משניות כי אם כל מעשיהם לבאר המשנה ועל כן נקראו „אמוראים" שהוראתו מתרגמי המשנה ומפרשיה. והנה לא הגבילו פעולתם לדרוש רק על הדברים הנדרשים להם בזמנם לדעת המעשה אשר יעשו כי אם הרחיבוה על כל חקי התורה גם אשר לא היו נהוגים עוד בימיהם. ועל כן דבר ברור הוא כי היה תלמוד האמוראים על כל ששה סדרי המשנה איש לא נעדר. ואחד מן האמוראים האחרונים הודיענו זאת בפירוש שאמר: בשני דרב יהודה כולי הנני בניקין הוה ואנן קמתניגן שתא סדרי (ברכות כ. ובכ"מ) וכבר בררנו זה שלא יעלה על הדעת שרב יהודה לא למד בישיבתו רק סדר גזיקין ולא יותר כי אם העיקר מה שהתעסק בו וחדש בו סדעתי היה בארבעה סדרים וכשהגיע לסדר מהרות הסתפק במה שלמד מרבתי רב ושמואל אבל בדורות שלאחריו היו שונים אף בסדר מהרות י"ג מתיבאתא לעיל (ד"ד ה')